

คิดต่อจากนิธิ: โซเมีย คนโต-โต กับประวัติศาสตร์ที่เขียนใหม่

นิติ ภาวครพันธุ์¹

บทคัดย่อ

ประเด็นหลักของการอภิปรายในบทความนี้เน้นที่การสำรวจความคิดของนิติในเรื่องประวัติศาสตร์ไทยและล้านนา เหตุใดนิติจึงหันมาสนใจเรื่อง ‘โซเมีย’ ข้อเสนอเรื่องโซเมียของ เจมส์ ซี สก็อตต์ และนักวิชาการคนอื่น ตลอดจนข้อมูลและการศึกษาเชิงวิชาการจำนวนหนึ่งเพื่อเสนอภาพของโซเมีย ผู้คน และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในดินแดนนี้ งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับ ‘โซเมีย’ จำนวนไม่น้อยรวมถึงงานของนิติบางชิ้นสะท้อนให้เห็นว่าโซเมียซึ่งครอบคลุมพื้นที่ของประเทศไทยด้วยเป็นดินแดนที่มีความกว้างใหญ่ไพศาล รุ่มรวยด้วยทรัพยากรธรรมชาตินานาชนิด มีความหลากหลายของผู้คนและวัฒนธรรม-สังคม ส่งผลให้พลวัตทางการเมืองและเศรษฐกิจ-การค้ามีความซับซ้อน ด้วยเหตุนี้หากประสงค์ที่จะเขียนประวัติศาสตร์ไทยฉบับใหม่ หรือ “ประวัติศาสตร์ไทย ‘นอกขนบ’” ตามความคิดของนิติ ผู้เขียนจำเป็นต้องเข้าใจถึงความซับซ้อนของโซเมียที่มีต่อพัฒนาการของผู้คนทุกกลุ่มที่อาศัยอยู่ในดินแดนนี้

คำสำคัญ: นิติ เอียวศรีวงศ์ โซเมีย คนโต-โต เศรษฐกิจ-การค้า ประวัติศาสตร์ไทย ‘นอกขนบ’

¹ ศาสตราจารย์กิตติคุณ อดีตอาจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย <E-mail: npawakapan@gmail.com>

Following Nithi's Thought: Zomia, Tai People, and a New Version of History

Niti Pawakapan²

ABSTRACT

This article presents the core arguments based on Nidhi Eoseewong's ideas on Thai and Lanna histories, motivations of Nidhi's interests in exploring the concept of Zomia, his conceptual proposals of the Zomia introduced by James C. Scott and other scholars, including related data and academic works, with the aim of featuring the Zomia, people, and the historical development that has occurred in this particular region. According to the survey, several studies on Zomia, including Nidhi's works, indicate that Zomia, a vast area that includes Thailand, is rich in various natural resources, diverse inhabitants, and their socio-cultural patterns. This condition resulted in the dynamics of political and economic structures and multilayered trading. Thus, with the objective of writing a new version or "unconventional" Thai history that follows Nidhi's ideas, this article's author sees the necessity of making sense of the complex Zomia, which impacted the people living in this area.

Keywords: Nidhi Eoseewong, Zomia, Tai-Dai People, Economy and Trade, "Unconventional" Thai history

² Emeritus professor, previously taught at the Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Political Science, Chulalongkorn University. <E-mail: npawakapan@gmail.com>

บทนำ: ล้านนา กับประวัติศาสตร์ชาติไทยที่มีความหลากหลาย

เท่าที่ทราบ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้พัฒนาความคิดในการเขียนหนังสือประวัติศาสตร์ชาติไทยเล่มใหม่ที่มีเนื้อหา การถกเถียง และข้อเสนอ ที่แตกต่างจากงานเขียนประวัติศาสตร์เล่มอื่น ๆ ในปัจจุบัน และเริ่มระบุประเด็นสำคัญในการอภิปรายค้นหาข้อมูล และบันทึกข้อความจากหนังสือภาษาไทยและอังกฤษหลายเล่ม ทั้งด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี มานุษยวิทยา บันทึกของคนต่างชาติ ฯลฯ เพื่อใช้ในการเขียนและการอ้างอิง

สิ่งที่ผมจะอภิปรายในที่นี้เป็นการประมวลจากบันทึกดังกล่าวข้างบน³ และจากหนังสือเรื่องรวมข้อมูลวรรณกรรมวิชาการ โซเมีย (Zomia) ไท-ไต ใน “นิธิ เอียวศรีวงศ์” (Wongthes, 2025)⁴ เพื่อทำความเข้าใจในความคิดและข้อเสนอในหนังสือประวัติศาสตร์เล่มใหม่ที่ท่านวางแผนจะเขียน ซึ่งมีประเด็นสำคัญหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างดินแดนล้านนาในอดีตกับบริเวณที่เรียกกันว่า ‘โซเมีย’ และระหว่างคนโต-โตกับโซเมีย

นิธิได้เขียนโครงร่างความคิดของหนังสือเล่มนี้ไว้หลายร่างและใช้คำเรียกแต่ละโครงร่างต่างกัน มีความยาวตั้งแต่ 1-2 หน้า จนถึง 12-13 หน้า (กระดาษ A4 ตัวหนังสือขนาด 14 พอยท์) ในชั้นที่เรียกว่า “คำนำ” นิธิระบุว่า

ระหว่างที่ศึกษาและเก็บรวบรวมหลักฐานอยู่นี้ ผมมาพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับรัฐขานนั้นใกล้ชิดกันมาก ไม่แต่เพียงด้านการค้าและเส้นทางการค้าและการเมืองในบางช่วงเท่านั้น ในสายตาของผม ล้านนาเป็นขานตะวันออก (ของแม่น้ำสาละวิน ซึ่งส่วนหนึ่งก็เป็นเมืองออกของราชสำนักหงสาวดี-อังวะหรือที่เรียกด้วยสำนวนว่า “สิบเก้าเจ้าฟ้า” ด้วยซ้ำ) แต่ยังมีด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะด้านโหราศาสตร์และไสยศาสตร์...

ดังนั้นผมจึงหันไปสนใจศึกษาเรื่องของรัฐขาน เรื่องของพวกเขา “โต” ในรัฐขาน ดึงผมไปสนใจเรื่องของพวก “โต-ไท-ลาว” ในจินตอนใต้ เวียดนาม ลาว ฮัสสัม

³ ขอขอบคุณ คุณสุชาดา จักรพิสุทธ์ ภรรยาของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่มอบสำเนาเอกสารและบันทึกเหล่านี้ให้ และช่วยให้ผมรับรู้ความตั้งใจและความคิดของนิธิในการเขียนหนังสือเล่มใหม่ ตระหนักถึงมุมมองที่สำคัญของนิธิในเรื่องประวัติศาสตร์ล้านนา และปฏิสัมพันธ์ของอาณาจักรนี้กับดินแดนที่กว้างไกลออกไป นอกจากนี้ยังให้ผมต้องกลับไปอ่านและคิดทบทวนเรื่องโซเมียอย่างจริงจัง จนเริ่มเห็นรายละเอียดและประเด็นสำคัญบางประการที่ผมมองข้ามไปก่อนหน้านี้

⁴ ผมได้เขียนบทวิจารณ์หนังสือเล่มนี้แล้ว-ดูเพิ่ม Pawakapan (2025)

และในประเทศไทยในแง่ของการเคลื่อนไหวในอดีต และความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน จนในที่สุดก็ยิ่งทู่เวลาไปกับเรื่องนี้น่มากขึ้น...ผมจึงขอเริ่มบทที่หนึ่งว่าด้วยเรื่องของคน “โต-โท” ก่อน เพราะอยู่ระหว่างการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบอยู่พอดี แต่ก็ยังถือว่าทำได้ไม่มากนัก เพียงแต่ทำให้เห็นว่า งานศึกษาที่ผ่านมาแล้วของนักวิชาการทั้งฝรั่งและไทยแต่ก่อนนั้น มีจุดที่แตกต่างจากของผมนอย่างไร และก่อให้เกิดผลอย่างไรต่อการศึกษารื่องของ “โต-โท” ในทางวิชาการ

หากผมเข้าใจผิด แม้ว่านิติจะสนใจเรื่องคน “โต-โท” มากขึ้น เริ่มเก็บข้อมูลในลักษณะต่าง ๆ รวมถึงการเดินทางไปในถิ่นของคนโตคำที่อาศัยอยู่ในภาคเหนือของเวียดนามที่มี ยุคติ มุกดาวิจิตร นักมานุษยวิทยาผู้เชี่ยวชาญเรื่องคนโต-โท ในเวียดนาม เป็นคนนำทางและเพื่อนร่วมเดินทาง และวางแผนที่จะเขียนถึงคนกลุ่มนี้ก่อน แต่นิติก็ยังให้ความสำคัญกับการคิดและพัฒนาประเด็นหลักของประวัติศาสตร์ล้านนา โดยเริ่มต้นจากข้อโต้แย้งที่ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยมักเน้นถึงบุคคลที่สำคัญ เช่น กษัตริย์ แต่ละเลยประเด็นแวดล้อมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ในดินแดนที่ต่อมาได้กลายเป็นประเทศไทย อย่างน้อยตั้งแต่หลังพุทธศตวรรษที่ 18 มีผู้คนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ และ “มีความสัมพันธ์ทางสังคมเศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรมกับประชาชนนอกประเทศไทยปัจจุบันอย่างแยกออกจากกัน ในทางประวัติศาสตร์ไม่ได้” หมายความว่าความหลากหลายเหล่านี้ไม่ปรากฏในประวัติศาสตร์ชาติไทยที่เรารับรู้กัน หรือเพิกเฉยที่จะวิเคราะห์เรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมือง หรือไม่สนใจถึง “บริบททางประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปทั้งหมด ประหนึ่งว่าประเทศไทยตั้งอยู่ลอย ๆ พันออกไปจากปฏิสัมพันธ์กับสิ่งที่เกิดขึ้นในภูมิภาคนี้”

เหล่านี้คือเหตุผลเชิงวิชาการที่กระตุ้นให้นิติตระหนักถึงลักษณะเฉพาะบางประการของไซเมีย พื้นที่กว้างขวางที่อาศัยของชนต่างกลุ่มชาติพันธุ์อันล้นหลาม และคนโต-โทที่มีหลากหลายกลุ่มตั้งรกรากกระจายอยู่ในไซเมีย ผู้มีอดีตและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องคนต่างชาติพันธุ์กลุ่มอื่น ๆ ยาวนานนับศตวรรษ รวมถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างทั้งสอง ด้วยจุดประสงค์ในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ในดินแดนนี้ให้มากขึ้น⁵

⁵ หลังจากอ่านบันทึกของนิติและเอกสารอื่น ๆ และทบทวนไตร่ตรองแล้ว ผมคิดว่า หากต้องการทำความเข้าใจเกี่ยวกับคนโต-โทให้กระจ่างขึ้นเราจำเป็นต้องพิจารณาถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนโต-โทและชนชาติพันธุ์กลุ่มอื่น ๆ และพัฒนาการของความสัมพันธ์เหล่านี้ด้วย ซึ่งจะกล่าวถึงข้างหน้า

โซเมียบอกคนโต-โต

ก่อนที่จะกล่าวถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างโซเมียและคนโต-โต เราควรไตร่ตรองถึงความหมายของประเด็นทั้งสอง แล้วจึงค่อยพิจารณาเรื่องความสัมพันธ์/เกี่ยวข้องกันของทั้งสอง

นิธิให้คำอธิบายสั้น ๆ ว่าโซเมีย หมายถึงบริเวณพื้นที่สูง “นับจากทิวเขาหิมาลัยเลยขึ้นเหนือและขยายไปทางตะวันออก รวมเอาทิเบต มณฑลเสฉวนและยูนนานในประเทศจีน นาคะประเทศ มณีปุระ คั่นด้วยพื้นที่ราบอันเกิดจากแม่น้ำอิรวดี พม่าเหนือไล่ลงมาทางใต้ตลอดแนวชายฝั่งอันดามัน ดังนั้นจึงกินเอาภาคตะวันตกของประเทศไทย เช่น บางส่วนของจังหวัดตาก กาญจนบุรี เพชรบุรี และประจวบคีรีขันธ์ ภาคเหนือตอนบนและอีสานตอนบนล้วนตั้งอยู่ในพื้นที่โซเมีย เช่นเดียวกับ สปป.ลาวทั้งประเทศ รวมทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือของกัมพูชา ส่วนเวียดนามนั้น พื้นที่สูงของโซเมียกินดินแดนเกือบทั้งประเทศ ยกเว้นที่ราบปากแม่น้ำแดงทางเหนือ และที่ราบปากแม่น้ำโขงทางตอนใต้” (Wongthes, 2025, pp. 59–60)

ที่น่าสนใจคือนิธิคิดว่าโซเมียเป็นบริเวณที่คนโต-โตส่วนใหญ่อาศัยอยู่ ดังจะเห็นได้จากข้อเขียนนี้

ถ้าไม่นับไทยสยามในภาคกลางและคาบสมุทรมลายูแล้ว กลุ่มคนที่ในภายหลังเรียกตนเองว่า ไทหรือไต ล้วนอยู่บนโซเมีย ซึ่งก็คือผืนที่สูงอันตั้งอยู่ในจีนใต้ ตั้งแต่ในประเทศจีนบริเวณใต้แม่น้ำแยงซีไปทางตะวันตก จนถึงที่ราบสูงทิเบต เทือกเขาหิมาลัย และย้อนลงทางใต้เป็นเทือกเขาทางตะวันตกของเวียดนาม รวมถึงเป็นส่วนหนึ่งของลาว ไทย และพม่าตอนเหนือ

คนไตยวน ไตลื้อ ไตเขิน ไตโหลง ไตแซ่ ไตอะหม ไตดำ ไทขาว ไตแดง ตลอดไปถึงไทลาย คนญัย ไทที่ถูกเรียกว่าไทหรือโอ้/อู่ ที่อยู่ในตอนเหนือสุดของเวียดนาม และบางส่วนของกวางสี จ้วง รวมถึงคนไท-ไตอีกมากที่อยู่ปะปนกับคนกลุ่มชาติพันธุ์อื่นในหลายชุมชนทางตอนใต้ของจีน ล้วนมีชีวิตอยู่บนโซเมีย และหากยังจดจำอดีตของตนได้ เหล่านั้นก็เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นบนโซเมียทั้งสิ้น

แม้แต่รัฐสุโขทัยก็ตั้งอยู่ชายขอบของโซเมีย เทวดาพระขลุ่ยซึ่งเป็นที่นับถือของชนชั้นปกครองก็อยู่บนเขาสูงอันตั้งอยู่ส่วนปลายของโซเมีย รัฐที่ใช้ภาษาไทยในที่ราบสูงอีสานล้วนตั้งอยู่บนส่วนหนึ่งของโซเมีย เพราะแท้จริงแล้วที่ราบสูงอีสานเป็นที่ราบผืนใหญ่ซึ่งตั้งอยู่ส่วนปลาย ๆ ของโซเมีย และเป็นที่ราบซึ่งพบได้อีกหลายแห่งบนโซเมีย อันประกอบด้วยทิวเขาสลับซับซ้อนและสูงลิ่วสลับกับที่ราบลุ่มน้ำซึ่งมีขนาดเล็กบ้างใหญ่บ้างหลายแห่ง (Wongthes, 2025, pp. 3–4)

อาจสรุปได้ว่าในความคิดของนิติ ล้านนาและรัฐชนในอดีตมีความใกล้ชิดกันทั้งในด้านการค้า การเมือง และวัฒนธรรม จนเป็นเหตุให้พม่าเห็นว่า “ล้านนาเป็นชนตะวันออก” ยิ่งกว่านั้น ล้านนาก็ตั้งอยู่บนชายขอบของโซเมีย เฉกเช่นกับรัฐสุโขทัย (ซึ่งอยู่ทางใต้ของเชียงใหม่มาก 300 กิโลเมตร) ตามที่นิติได้ระบุไว้ อีกทั้งประชากรในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันก็มีสารพันกลุ่มชาติพันธุ์ มิได้มีเพียงคนไทยเท่านั้น เช่นเดียวกับผู้คนหลากหลายวัฒนธรรมที่อาศัยอยู่ในโซเมีย ดังนั้นประวัติศาสตร์ของคนไทยและชาติไทยจึงเกี่ยวข้อกับโซเมียอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

นิติรับความคิดเรื่อง ‘โซเมีย’ จากหนังสือเรื่อง *The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia* แต่งโดย เจมส์ ซี. สก็อตต์ (James C. Scott) ศาสตราจารย์ด้านรัฐศาสตร์และมานุษยวิทยาแห่งมหาวิทยาลัยเยลผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยข้อเสนอเรื่องโซเมียของสก็อตต์มีรากฐานมาจากความคิดของ วิลเลม แวน เซนเดล (Willem van Schendel) ศาสตราจารย์ด้านประวัติศาสตร์เอเชียवादัตซ์ ที่เห็นว่าในแวดวงวิชาการด้านอาณานิคมศึกษา พื้นที่บางแห่งจะได้รับความสนใจแต่บางแห่งก็ถูกละเลย ไม่ปรากฏในแผนที่ เช่น บริเวณที่เขาเรียกว่า ‘โซมิ’ ซึ่งมาจากคำว่า ‘โซมิ’ (zomi) ที่เป็นคำในภาษาท้องถิ่นที่พูดกันในบังกลาเทศ พม่า และอินเดีย คำนี้มีความหมายว่า “คนบนที่สูง” (Van Schendel, 2002)

สก็อตต์ขยายความคิดของ แวน เซนเดล และให้คำนิยามของโซเมียว่าพื้นที่ที่ครอบคลุมเทือกเขาสูงใหญ่ในคาบสมุทรเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จีน อินเดีย บังกลาเทศ กว้างขวางราว 2.5 ล้านตารางกิโลเมตร และพาดพิงถึง ชอง มิซู (Jean Michaud) นักมานุษยวิทยาชาวแคนาดา ที่เสนอคำว่า ‘เทือกเขาแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้’ (Southeast Asian Massif-‘Massif’ ในภาษาฝรั่งเศสหมายถึงเทือกเขา) อันหมายถึงเทือกเขาใหญ่น้อยเหนือจรดใต้ตั้งแต่ด้านใต้และตะวันตกของเสฉวน พื้นที่ทั้งหมดของกุ่มโจวและยูนนาน ด้านตะวันตกและเหนือของกวางสี ตะวันตกของกวางตุ้ง พื้นที่ส่วนใหญ่ด้านเหนือของพม่าที่ติดต่อกับด้านตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ด้านเหนือและตะวันตกของไทย พื้นที่หุบเขาของลาวที่อยู่เหนือลำน้ำโขง ด้านเหนือและกลางของเวียดนามตามแนวเทือกเขาอันนัม (Annam Cordillera) รวมไปถึงด้านเหนือและตะวันออกเฉียงของปลายเทือกเขาในกัมพูชา (Scott, 2009, pp. 13-14)

อย่างไรก็ตาม ชอง มิซู ได้อ้างอิงความคิดของ แฟรงค์ เค. เลห์แมน (Frank K. Lehman) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน ที่ว่าภาษาท้องถิ่นที่ แวน เซนเดล พาดพิงถึงเป็นภาษาที่ใช้กันในบริเวณเล็ก ๆ โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ ‘เทือกเขาชิน’ (Chin Hills)

บริเวณชายแดนของ 3 ประเทศมาพบกัน นั่นคือ ด้านตะวันตกของพม่า ตะวันออกสุดของอินเดีย และตะวันออกของบังกลาเทศ เป็นภาษาเฉพาะท้องถิ่นเล็ก ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับภาษาอื่น ๆ ในบริเวณที่สูงในเอเชีย ไม่มีสังคมอื่นนอกเขตเทือกเขาซินที่ใช้คำว่า ‘zo’ หรือ ‘zomi’ นอกจากนี้เลห์แมนยังอธิบายว่าในภาษาซิน คำว่า ‘zo’ หมายถึงชายขอบ ส่วนคำว่า ‘mi’ หมายถึงคนหรือผู้คน ดังนั้น คำว่า ‘zo mi’ จึงควรแปลว่าคนชายขอบ (Michaud, 2010, p. 200)

เส้นทางสายไหม

สำหรับคนนอก โซเมียอาจดูเป็นเพียงเทือกเขาสูงชันที่อาศัยของคนป่าเขา ผู้ไร้อารยธรรม ทว่าในความเป็นจริง บริเวณที่แผ่กว้างสุดลูกหูลูกตานี้ได้เต็มไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติอันมหาศาล ของมีขุมทรัพย์การที่ว่่านี่บางชนิดเป็นของหายากและหลายชนิด เช่น สัตว์ป่าและส่วนต่าง ๆ ของสัตว์ป่าทั้งหลาย ฟืน กล้วยา สมุนไพร และพืชพรรณที่มีคุณสมบัติเฉพาะ แร่เงิน หินมีค่า ล้วนเป็นที่ต้องการอย่างยิ่ง ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้จึงเป็นสินค้าที่มีมูลค่าสูง ทำกำไรงาม ด้วยเหตุนี้จึงเกิดการค้าขายทั้งในระดับย่อยหรือท้องถิ่นไปจนถึงระดับนานาชาติในดินแดนแห่งนี้มานานนับศตวรรษ และทำให้โซเมียกลายเป็นส่วนหนึ่งของ “เส้นทางสายไหม” เขายังเสริมอีกว่าแม้ว่าพ่อค้าคาราวานจะเป็นผู้กุมบังเหียนกิจการค้าส่วนใหญ่บนเส้นทางสายไหม แต่คนบนที่สูงในโซเมียก็มีส่วนร่วมในการค้าขายด้วย และยกตัวอย่างการค้าฝิ่นที่คนบนที่สูงเป็นทั้งผู้ผลิต ขนส่ง และค้าขาย เนื่องจากเป็นสินค้าที่มีกำไรสูงและสรุปว่าไม่ต้องสงสัยเลยว่าประวัติศาสตร์ของโซเมียเป็นประวัติศาสตร์ในระดับโลกที่รอคอยนักวิชาการทำการศึกษามากขึ้น (Michaud, 2010, pp. 194–196)

คนบนที่สูงผู้เป็นอิสระ

สกอตต์ (Scott, 2009) ระบุว่าโซเมียมีลักษณะเฉพาะทั้งในด้านภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม เป็นบริเวณที่มีรูปแบบการเกษตรบนเขาที่หลากหลาย ผู้คนอยู่อย่างกระจัดกระจาย ใช้เทคโนโลยีการเกษตรแบบง่าย ๆ ไม่ต้องอาศัยระบบชลประทาน ปลูกพืชทนแล้งเป็นอาหาร เป็นกลุ่มคนที่อพยพเคลื่อนย้ายได้อย่างรวดเร็วและง่าย ๆ ไม่ว่าจะเป็นผู้คน สัตว์เลี้ยง บ้านเรือน และสิ่งของเครื่องใช้ เป็นสังคมที่มีความเท่าเทียมกันอย่างคร่าว ๆ (rough egalitarianism) ผู้หญิงในสังคมคนบนเขาจึงมีสถานภาพที่สูงกว่าผู้หญิงในสังคมที่อยู่ตามหุบเขา (valleys)

ข้อเสนอเรื่องโซเมียของสก็อตต์มีประเด็นสำคัญที่มีทั้งผู้ที่ได้เห็นด้วยและโต้แย้ง เช่น หากเปรียบเทียบกับสังคมในบริเวณที่ราบลุ่ม โซเมียเป็นสังคมที่ค่อนข้างไร้รัฐ (relatively stateless) แต่เขาก็ยอมรับว่าในเชิงประวัติศาสตร์ โซเมียเคยมีรัฐที่อยู่ในบริเวณหุบเขาที่มีที่ราบอันอุดมสมบูรณ์และ/หรือเงื่อนโซ่ที่สนับสนุนให้เกิดเส้นทางการค้าทางบก ได้แก่ น่านเจ้า เชียงตุง น่าน และล้านนา แต่รัฐเหล่านี้เป็นข้อยกเว้น

สก็อตต์แยกสังคมของคน ‘บนเขา’ ออกจากสังคมใน ‘หุบเขา’ พร้อมทั้งแสดงถึงความแตกต่างบางประการของสังคมทั้งสอง เช่น คนบนเขาไม่ต้องจ่ายภาษีให้กษัตริย์หรือองค์กรศาสนาใด ๆ เนื่องจากเป็นคนไร้รัฐที่ค่อนข้างเป็นอิสระ ผู้ดำรงชีพอยู่ด้วยการเร่ร่อนหาอาหารหรือทำไร่บนภูเขา นอกจากนี้ด้วยเหตุที่ตั้งอยู่บนชายแดนประเทศ หรือชายขอบของศูนย์กลางของรัฐในที่ราบลุ่ม ส่งผลให้โซเมียเป็นบริเวณที่ค่อนข้างห่างไกล โดดเดี่ยว จนมีอิสระในการปกครองตนเอง ทั้งนี้เพราะชายแดนเป็นบริเวณที่อำนาจของรัฐต่าง ๆ แข่งขัน/แย่งชิงกันเพื่อเป็นใหญ่ แต่ก็ไม่สามารถมีอำนาจเหนือบริเวณนี้ได้อย่างจริงจัง/เข้มแข็ง จึงเป็นที่ที่เกิดการลักลอบนำเข้าสินค้าชนิดต่าง ๆ และสินค้าที่ไม่จ่ายภาษี (อันเป็นรายได้ของรัฐทั้งหลาย) การผลิตฝิ่นในโซเมียจึงมี “อำนาจน้อย ๆ แห่งชายแดน” (small border powers) ที่ต่อรองเพื่อความเป็นอิสระ ไม่ขึ้นกับอำนาจรัฐใด

ด้วยเหตุนี้สก็อตต์จึงเห็นว่าประชากรของโซเมียเป็นผู้คนที่กระตือรือร้นในการต่อต้านรัฐ ไม่ว่าจะเป็นรัฐจารีต รัฐอาณานิคม และรัฐที่เป็นอิสระจากการปกครองของระบอบอาณานิคม

แม้ว่าข้อเสนอเรื่องโซเมียของสก็อตต์จะมีผู้เห็นด้วย (หนึ่งในนั้นคือนิติ โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องคนบนที่สูงต่อต้านรัฐหรือหนีจากอำนาจรัฐ) แต่ก็มีจุดอ่อนหลายประการ เช่น สก็อตต์ละเลยความสำคัญทางเศรษฐกิจและการเมืองของคนในหุบเขา (เช่น ประเด็นเรื่อง “เมือง” และการเมืองแบบ “รัฐเจ้าฟ้า”) ความสัมพันธ์ที่ยืดหยุ่นและผันแปรตามเงื่อนโซ่และเวลาระหว่างคนบนที่สูง คนในหุบเขาและอำนาจรัฐ ความร่วมมือทางการเมืองระหว่างชนต่างกลุ่มชาติพันธุ์และอำนาจรัฐ ฯลฯ

คนไต-ไท

คนไต-ไทในที่นี้หมายถึงผู้คนจำนวนมากที่อาศัยอยู่ตามที่สูงต่าง ๆ ในโซเมียและคาบสมุทรเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ นักมานุษยวิทยาจำแนกคนไต-ไทตามภาษาพูด ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก บางกลุ่มพูดคุยเข้าใจกันได้ บางกลุ่มก็ไม่เข้าใจกัน ผู้คนเหล่านี้ถูกจัดอยู่ใน “ตระกูลภาษาไต” บางคนก็เรียกว่า “ภาษาไต-กะไต” (Tai-Kadai)

ภาษาไทยกลางที่เราสนทนากันในประเทศไทยเป็นเพียงหนึ่งในภาษาไต-ไทที่มีอยู่มากมาย

มีบางคนประมาณว่าผู้คนที่พูดภาษาไต-ไททั้งหมดมีราว 93 ล้านคน (แต่ผมเดาว่าอาจมีมากกว่า 100 ล้านคนก็ได้ ขึ้นอยู่กับการจัดแยกภาษาของแต่ละวิธี) ทว่าคนที่พูดภาษาไต-ไทมิได้เป็นกลุ่มก้อนเดียวกันหรือเป็นหนึ่งเดียว หากมีความแตกต่างระหว่างกลุ่มต่าง ๆ สูง เพราะนอกจากภาษาพูดจะแตกต่างกันแล้ว ประสบการณ์และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของแต่ละกลุ่มก็ต่างกัน เป็นไปตามเงื่อนไขเฉพาะของกลุ่มนั้น ๆ ยิ่งกว่านั้นความรู้สึกนึกคิดและความเชื่อทางศาสนาก็ไม่เหมือนกัน

คนไต-ไทจำนวนมากพูดได้อย่างน้อย 2 ภาษา ได้แก่ ภาษาไต-ไทของตนเอง และภาษาของชนต่างชาติพันธุ์ที่มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจเหนือกว่า เช่น คนไทดำในเวียดนามจะพูดภาษาเวียดนามได้ คนลื้อในยูนนานพูดภาษาจีนยูนนาน คนฉานที่เราเรียกว่าไทยใหญ่ พูดภาษาพม่า นอกจากนี้ยังมีคนไต-ไทจำนวนไม่น้อยที่พูดภาษาของชนต่างชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ใกล้ชิดกับตนได้ (ภาษาม้งเป็นตัวอย่างที่ค่อนข้างชัดเจน อาจเพราะว่าคนม้งจำนวนมากทำการค้า จึงมีความจำเป็นในการติดต่อสื่อสารกัน) จึงมิใช่เรื่องผิดปรกติที่คนไต-ไทส่วนใหญ่พูดได้หลายภาษา ด้วยเหตุนี้การทำความเข้าใจคนไต-ไทจึงเป็นเรื่องซับซ้อนอย่างยิ่ง

ในความคิดของผม มีองค์ประกอบ 2-3 ประการ ที่เกี่ยวข้องกับคนไต-ไท ซึ่งส่งผลให้ “ความเป็นไต-ไท” มีลักษณะเฉพาะ โดดเด่นกว่าชนต่างชาติพันธุ์กลุ่มอื่น ๆ ที่อยู่รอบข้าง

ประการแรก ในโซเมีย คนไต-ไทจำนวนมากอาศัยอยู่ในหุบเขา ครอบครองพื้นที่ราบที่มีแม่น้ำไหลผ่าน เหมาะสำหรับการเพาะปลูก เช่น คนฉาน (ในรัฐฉาน พม่า) คนลื้อ (ในยูนนาน จีนตอนใต้) คนไทดำ ไทขาว (ตอนเหนือของเวียดนาม) และคนเมืองในล้านนา

ประการที่ 2 “เมือง” ในอดีตเมืองเป็นที่พำนักของผู้ปกครองที่เรียกว่า “เจ้าเมือง” (ในรัฐฉานเรียกเจ้าเมืองว่า “เจ้าฟ้า”) เมืองจึงเป็นศูนย์กลางของการบริหารปกครองโดยปริยาย อีกทั้งเมืองส่วนใหญ่มักตั้งอยู่บนเส้นทางการค้า ทั้งเส้นทางการค้าหลักและเส้นทางการค้ารอง จึงเป็นจุดรวมสินค้าที่มาจากที่ต่าง ๆ เมืองจึงมีลักษณะของการเป็น “ตลาดใหญ่” หรือ “เมืองการค้า” ด้วย กล่าวคือเมืองของคนไต-ไทมีหน้าที่ทั้งด้านการบริหารปกครองและเศรษฐกิจ-การค้า และเป็นที่ยอมรับของผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ที่เดินทางมาจากสถานที่ต่าง ๆ เพื่อซื้อขายสินค้า นอกจากนี้เมืองยังเป็นที่ตั้งของวัดหรือสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่สำคัญ

ศูนย์รวมของการศึกษาและการเรียนรู้ ของศิลปินหลายแขนงสาขา ของช่างหลากหลายทักษะ และความเชี่ยวชาญ จึงอาจกล่าวได้ว่า “เมือง” มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิตของกลุ่มคนที่พูดภาษาไต-ไท

ประการที่ 3 ภาษา การเป็นเมืองการค้าทำให้ภาษาไต-ไทกลายเป็นภาษากลางที่ชนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ใช้สื่อสารติดต่อกัน (lingual franca) ในชีวิตประจำวัน เจรจาต่อรองกันในการการค้า ในวงสนทนาของคนต่างกลุ่มชาติพันธุ์เพื่อสังสรรค์ สร้างมิตรไมตรี หรือแม้แต่การเกี้ยวพาราสี ที่อาจนำไปสู่การแต่งงานสร้างครอบครัว ร่วมกันระหว่างคู่สมรสต่างชาติพันธุ์ (อันเป็นเรื่องปกติในดินแดนนี้) ตัวอย่างที่ชัดเจนคือภาษาไตในรัฐฉาน หรือ “คำเมือง” ในภาคเหนือของประเทศไทยก็อาจเรียกได้ว่าเป็น “lingual franca” ได้เช่นกัน เพราะคนบนที่สูงหลายกลุ่มพูดคำเมืองได้ สามารถสนทนากับคนกลุ่มอื่น ๆ ได้

อำนาจของเมือง

นิติให้คำอธิบายว่า “ ‘เมือง’ พัฒนาขึ้นทางการเมือง คือมี ‘เจ้า’ และกลุ่มเครือญาติของเจ้าเป็นผู้ปกครอง และถือสิทธิ์และอำนาจเหนือทรัพย์สินที่กว้างใหญ่ไพศาลกว่าคนทั่วไป มีพัฒนาการทางสังคมคือแบ่งช่วงชั้นของคนที่อยู่ร่วมกันในชุมชนบนพื้นที่ราบหุบเขาอย่างละเอียดซับซ้อน และมีประเพณีที่กำกับความสัมพันธ์ต่อนับตั้งแต่การสืบทอดก สิทธิ์ของครอบครัวในกลุ่มเครือญาติ ฯลฯ” อีกทั้งยังสร้าง “ความเชื่อว่า ‘เจ้า’ เป็นคนอีกประเภทหนึ่ง” ที่มีความสัมพันธ์กับ “ฟ้า” อันเป็นที่อยู่ของแกน บรรพบุรุษ และ “ ‘เจ้า’ ที่ตายไปแล้ว...ทั้งหมดนี้ทำให้เกิดรัฐที่อาจเรียกได้ว่า ‘รัฐเจ้าฟ้า’ (อย่างรัฐฉานเป็นตลอดมา)...ลักษณะสำคัญคือ ‘เจ้าฟ้า’ มีอำนาจอยู่เฉพาะใน ‘เมือง’ ซึ่งคือที่ราบหุบเขาหนึ่งเท่านั้น แต่อาจสร้าง ‘เครือข่าย’ ความสัมพันธ์ข้ามจาก ‘เมือง’ หนึ่งไปยัง ‘เมือง’ อื่น โดยอาศัยความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ”

ยิ่งกว่านั้น “ระบบการเมืองแบบ ‘เมือง’ ในพื้นที่ราบหุบเขาเช่นนี้พบได้ทั่วไปในเขตโซเมียงจากยุคนานลงมา และไม่ใช้ระบบการเมืองของพวกไทเพียงฝ่ายเดียว คนในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นก็อาจสร้างระบบการเมืองลักษณะนี้ขึ้นเหมือนกัน เช่น น่านเจ้าในระยะแรกซึ่งยังเป็นสหพันธรัฐของเจ้าฟ้า 6 เมือง ก็เป็นของคนหลายกลุ่มชาติพันธุ์ โดยมีพวกโลโล้หลอหลอ (ทิเบต-พม่า) เป็นกลุ่มประชากรหลัก” นิติยังตั้งข้อสังเกตอีกว่า “เมืองที่เกิดขึ้นในชายขอบของโซเมียงก่อนจะถึงที่ราบลุ่มน้ำใหญ่น่าจะอยู่ในระบบรัฐแบบเดียวกัน เช่น สุโขทัย” (Wongthes, 2025, pp. 166–168)

อย่างไรก็ตาม นิธิเสนอว่ารัฐเจ้าฟ้าอาจพัฒนาและขยายอำนาจทางการเมืองของตนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้นผ่านเครือข่ายรัฐเจ้าฟ้า กลายเป็น “รัฐมหานคร” โดยพาดพิงถึงเครือข่ายรัฐเจ้าฟ้าเชียงใหม่ในสมัยราชวงศ์มังรายที่มีอำนาจมากกว่าเครือข่ายรัฐเจ้าฟ้าอื่น ๆ (Wongthes, 2025, p. 178)

โอลิเวอร์ แทปป์ (Oliver Tappe) ผู้ศึกษาเรื่องคนขมุและประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ของคนกลุ่มนี้ และให้ความสนใจต่อบริเวณหัวพัน (หรือหัวพันทั้งหก ในพงศาวดารลาว) ในประเทศลาวเป็นพิเศษ กล่าวถึงรัฐเจ้าเมืองคนไตทั้งหกในหัวพันว่ายอมเป็นรัฐบรรณาการของจักรพรรดิเวียดนามที่เมืองหลวงเว้ในศตวรรษที่ 18 และ 19 เพื่อทดแทนกับอำนาจของกษัตริย์แห่งสยาม ส่วนเจ้าเมืองไทดำ ไทขาว และไทแดงแห่งสิบสองจุไทในเวียดนามก็ปฏิบัติคล้าย ๆ กันด้วยการสร้างความสัมพันธ์แบบบรรณาการกับผู้ปกครองของจีน เวียดนาม ลาว สยาม และพม่า เพื่อสร้างความสมดุลกับอิทธิพลของเวียดนาม (Tappe, 2018, p. 56)

กลายเป็นไต-ไท

ลักษณะเฉพาะที่โดดเด่นอีกประการหนึ่งของคนไต-ไทคือสิ่งที่นักมานุษยวิทยาเรียกว่า “กระบวนการกลายเป็นไต” (Tai-ization) ซึ่งมีความหมายว่าการทำให้ชนต่างชาติพันธุ์กลุ่มอื่น ๆ รับวัฒนธรรมไต-ไทเป็นของตนเอง และทำให้ชนกลุ่มนั้น ๆ กลายเป็นคนไต-ไท (แต่ไม่จำเป็นว่ากลุ่มคนที่กลายเป็นคนไตเหล่านี้จะละทิ้งวัฒนธรรมของตนเอง เพราะมีกรณีตัวอย่างมากมายของชนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ที่ “กลายเป็นไต” ยังคงรักษาวัฒนธรรมของตนเองไว้ พุทธศาสนาเดิมของตน มีวิถีชีวิตบางอย่างแบบเดิม-อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มคนเหล่านี้กลายเป็นคนสองวัฒนธรรมก็ได้)

นิธิได้กล่าวถึงตัวอย่างทางประวัติศาสตร์ของกระบวนการกลายเป็นไตที่ไม่ปรากฏในแบบเรียนประวัติศาสตร์ไทย ด้วยการพาดพิงถึงอาณาจักรล้านนาว่าเมื่อมีอำนาจขึ้น ล้านนาได้ “กลืนเอาคนพื้นเมือง ที่สำคัญคือกลุ่มคนที่ถูกเรียกว่าลัวะ (ซึ่งอาจจะมีหลายกลุ่มชาติพันธุ์ก็ได้) ลงมายังพื้นราบ...กระบวนการกลืนคนบนที่สูงในล้านนาอาจเริ่มมาตั้งแต่ทริภุญไชยแล้ว (แม้แต่นางจามเทวีเองก็อาจเป็นคนบนที่สูงด้วย)” (Wongthes, 2025, pp. 150–151)

แล้วสิ่งที่เรียกว่า “กระบวนการกลายเป็นไต” คืออะไร? กรานต์ อีแวนส์ (Grant Evans) นักมานุษยวิทยาชาวออสเตรเลียผู้ล่วงลับไปแล้ว ให้คำอธิบายเกี่ยวกับสมมติฐานเรื่องกระบวนการกลายเป็นไตไว้อย่างน่าสนใจ โดยเปรียบเทียบความคิดที่ต่างกันของ เอ็ดมุนด์ ลีช (Edmund Leach) และ จอร์จส์ กองโดมินัส (Georges

Condominas) โดยใช้กรณีของคนไทดำในภาคเหนือของเวียดนามเป็นตัวอย่ง กองโดมินัสเสนอว่าการใช้กำลังทหารของคนไตเข้าครอบครองกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีใช้ ไต-ไท เป็นองค์ประกอบสำคัญในการขยายตัวของคนไตจากจีนตอนใต้เข้าสู่ดินแดน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะการกลืนชนกลุ่มต่าง ๆ ที่มีใช้ไตทำให้คนไตสามารถ ขยายอำนาจของตนได้อย่างรวดเร็ว และได้กลายเป็นองค์ประกอบพื้นฐาน ของโครงสร้างทางสังคมโดยรวม เพราะคนไต-ไทใช้นโยบายนี้ในการพิชิตและกลืน ชนกลุ่มอื่น ๆ เข้าในวัฒนธรรมของตน

ข้อสันนิษฐานของกองโดมินัสสอดคล้องกับการศึกษาของ เสมอชัย พูลสุวรรณ ที่เสนอว่า “เมื่อกลุ่มคนไตในพื้นที่เริ่มมีอำนาจของตนเอง แล้วมีการทำศึกสงคราม เพื่อขยายดินแดนในครอบครอง บ่อยครั้งพบว่าเป็นการแย่งชิงการครอบครองดิน แดนและทรัพยากรข้ามลุ่มแม่น้ำ ระหว่างกลุ่มไตด้วยกันเอง ซึ่งเป็นคนพื้นเมือง ในพื้นที่ลุ่มน้ำเหล่านั้นอยู่ก่อนแล้ว...สำหรับกลุ่มคนไตในภาคตะวันออกเฉียงใต้ ของมณฑลยูนนาน และภาคเหนือของเอเชียอาคเนย์ ก็มิอยู่หลายกลุ่มที่เดียวที่มี ดำนานบอกกล่าวความเป็นมา ทำนองว่าบรรพบุรุษของพวกเขาได้เข้ามาแย่งชิงพื้นที่ ลุ่มน้ำจากคนพื้นเมืองดั้งเดิม ซึ่งน่าจะเป็นพวกที่พูดภาษาในกลุ่มมอญ-เขมร”

ตรงกันข้าม ลีซ ผู้ทำวิจัยในรัฐฉานของพม่า เล่าถึงปฏิสัมพันธ์ชาติพันธุ์ระหว่าง คนไต (หรือไทยใหญ่) กับคนกะฉิ่น ที่เรียกตัวเองว่า “จิงโป” และพูดภาษาในตระกูล ภาษาทิเบต-พม่า เขาระบุว่าความเป็นชาติพันธุ์กะฉิ่นนั้นยืดหยุ่นและมีได้มีลักษณะ แบบรากเหง้าดั้งเดิม โดยแสดงให้เห็นว่าระบบการเมืองของชาวกะฉิ่นแกว่งไป แกว่งมา (oscillate) ระหว่างระบบของคนไต ที่มีการจัดแบ่งระดับชั้นหรือความแตกต่าง ทางสถานภาพทางสังคม และระบบของกะฉิ่นที่มีความเสมอภาคทางสังคมที่เรียกว่า “กัมเลา” (gumlao) โดยมีระบบที่มีการแบ่งระดับชั้นทางสังคมที่เรียกว่า “กัมซา” (gumsa) ชั้นกลาง ลีซไม่เห็นด้วยกับสมมติฐานของกองโดมินัสในเรื่องการใช้กำลัง ทหาร และเสนอว่าวัฒนธรรมของคนไตเป็นการเติบโตแบบพื้นเมือง อันเกิดจาก ปฏิสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่ยาวนานระหว่างอาณานิคมทางทหารขนาดเล็กกับ ประชากรพื้นเมืองที่อยู่บนที่สูง ผู้คนจำนวนมากที่เรารู้จักกันในขณะนี้ว่าคนไต เป็นลูกหลานของชาวเขาที่ถูกกลืนเข้าไปในวัฒนธรรมไต-พุทธ (Pawakapan, 2015, pp. 197–200; Pawakapan, 2017, pp. 295–298)

สมมติฐานของลีซดูมีน้ำหนักเพื่อพิจารณารายงานที่ว่าในศตวรรษที่ 19 ในรัฐฉานมีชนหลายกลุ่มที่แสดงตนว่าได้ “กลายเป็นไต” ด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะด้านการค้า เช่น คนพาโอ (Pa-O) ที่ภาษาพูดถูกจัดอยู่ในตระกูลภาษา

กะเหรี่ยง (นักวิชาการบางคนจัดว่าอยู่ในตระกูลภาษาจีน-ทิเบต) และเป็นที่รู้จักในนาม “ตองซู่” (Taungthu) ซึ่งเป็นคำในภาษาพม่า หมายถึง “คนตอย” และมีบันทึกว่าผู้ชายตองซู่แต่งกายแบบคนไตหรือไทใหญ่ ประกอบอาชีพค้าขายด้วยการเป็นพ่อค้าวัวต่าง (Pawakapan, 2015, pp. 200–201; Pawakapan, 2017, pp. 298–299) ไม่ต่างจากพ่อค้าวัวต่างชาวไตทั่วไป แต่คนพาโอเหล่านี้ก็ได้ละทิ้งวัฒนธรรมเดิมของตนและยังคงพูดภาษาเดิมของตน นอกเหนือจากภาษาไตที่ปกติใช้ในการค้าขาย

อีกกรณีหนึ่งคือชาวปะหล่อง (Palaung) ซึ่งพูดภาษาที่จัดอยู่ในตระกูลภาษาปะหล่อง หรือปะหล่อง-ว้า หนึ่งในตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic) ประชากรส่วนใหญ่ของคนกลุ่มนี้อาศัยอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของภูเขาน้ำเจ้าเมืองคนปะหล่องเรียกว่า “เจ้าฟ้า” ตามคำเรียกในภาษาไต มีการปกครองแบบไตคนปะหล่องจำนวนมากพูดภาษาไตและภาษาของตนเอง คนกลุ่มนี้มีความเชี่ยวชาญในการปลูกชาและผลิตใบชา ทั้งชนิดชาตากแห้งสำหรับชงดื่มและชาหมัก (ที่เรียกว่า “เมี่ยง” สำหรับบอมหรือบริโภคเป็นอาหารว่าง) และค้าขายชา จึงทำให้ต้องพูดภาษาไตเพื่อประโยชน์ทางการค้า

ทว่า ผู้คนในโซเมียมีความซับซ้อนที่น่าทึ่ง แม้ว่าคนปะหล่องยอมรับที่จะ “กลายเป็นไต” เพราะผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและด้านอื่น ๆ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็มีความยืดหยุ่นและความสามารถในการปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดการสู้รบหรือสงคราม นิธิเขียนถึงคนกลุ่มนี้ว่า “ที่สูงบนภูเขายังให้ความปลอดภัยจากศัตรูที่เป็นมนุษย์ เพราะกว่าข้าศึกจะยกทัพขึ้นไปถึงถิ่นที่อยู่ของคนบนเขา ก็รู้ตัวก่อน อาจหนีหรือเตรียมสู้ได้โดยไม่สูญเสีย เช่น เมืองตองเปงซึ่งเคยเป็น ‘เมือง’ ของพวกปะหล่องในพม่ามาก่อน” (Wongthes, 2025, p. 63)

ชาวปะหล่องคงเป็นหนึ่งในกรณีตัวอย่างที่เห็นได้ชัดของคนบนที่สูงในโซเมีย ผู้พร้อมที่จะปรับตัวตามสภาวะและเงื่อนไขที่ผันแปรอยู่เสมอ นอกจากสามารถดำรงชีวิตให้อยู่รอดได้แล้ว ยังรักษาความเป็นปะหล่องของตนให้สืบทอดต่อไป

ความย้อนแย้งลึกลับของโซเมีย

ผมยอมรับว่าข้อเสนอเรื่องโซเมียของสก็อตต์มีคุณูปการต่องานวิชาการด้านสังคมศาสตร์ ทว่าหากนำข้อมูลเกี่ยวกับโซเมียมาพิจารณา จะเห็นว่ามีรายละเอียดมากมายที่สะท้อนให้เห็นว่าความคิดของสก็อตต์มีข้อจำกัดหลายประการ เนื่องจากโซเมียเป็นพื้นที่ที่มีพลวัตทางสังคม-วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ-การค้าสูง

มีการเคลื่อนที่/เคลื่อนย้ายของผู้คนและสินค้า ปฏิสัมพันธ์ชาติพันธุ์เปลี่ยนแปลง อยู่เนื่อง ๆ เกิดความวุ่นวายทางการเมืองบ่อยครั้ง ผู้คนในโซเมียจึงต้องปรับตัวไป ตามการผันแปรทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง

ต่อไปนี้จะอภิปรายถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ ทางสังคมอันซับซ้อนในโซเมีย รวมถึงประเด็นสำคัญบางประการที่มีผู้โต้แย้ง กับสก็อตต์ แต่ก่อนที่จะเอ่ยถึงประเด็นเหล่านี้ ผมมีข้อเสนอเรื่องการแบ่งโซนในโซเมีย ซึ่งจะช่วยให้อ่านใจความซับซ้อนของดินแดนแห่งนี้ได้กระจ่างขึ้น

โซนในโซเมีย

โซเมียครอบคลุมพื้นที่เป็นบริเวณกว้างขวาง ด้วยเหตุนี้ สภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และผู้คน จึงมีความแตกต่างกันอย่างมาก มีทรัพยากรมหาศาล ทั้งในเรื่อง ชนิดและปริมาณ ผู้คนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์หลายภาษา มีปฏิสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน ในแต่ละพื้นที่ เนื่องจากแต่ละบริเวณในโซเมียมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ-การเมือง และความสัมพันธ์ชาติพันธุ์ที่แตกต่างกัน (เช่น ระหว่างคน ในหุบเขาอย่างคนไต-ไทกับคนเวียดนามที่ราบลุ่ม หรือระหว่างคนบนเขาสูงกับคนไต-ไท) ผมจึงเสนอว่าควรแบ่งโซเมียออกเป็น ‘โซน’ (zones) อย่างคร่าว ๆ ตามเงื่อนไข ทางสังคม-เศรษฐกิจ สภาวะทางการเมือง และปฏิสัมพันธ์ชาติพันธุ์ ของแต่ละพื้นที่ เช่น โซนรัฐฉาน-ล้านนา-ญวนนาน โซนชายแดนจีน-เวียดนาม (ญวนนาน-กวางสี- ลิบสองจุไท บริเวณเมืองลายเจิว-หล่าวกาย-ห้าซาง-กาวบั้ง-หลั่งเซิน [Lai Châu-Lao Cai-Ha Giang-Cao Bang-Lang Son]) โซนชายแดนลาว-เวียดนาม (พงสาลี- หั่วพันฯ-ลิบสองจุไท บริเวณเมืองแกงหรือเดียนเบียนฟู [Diên Biên Phu]-แต้หงว [Thanh Hóa]) โซนบริเวณที่สูงภาคกลางของเวียดนาม (Central Highlands Vietnam) (ที่อาจแบ่งออกเป็นโซนย่อย ๆ ได้อีกเนื่องจากเป็นที่อยู่อาศัยของชนต่างชาติพันธุ์ หลากกลุ่มหลายภาษา) เป็นต้น

ที่กล่าวถึงนี้เป็นเพียงส่วนน้อยของโซเมียในบริเวณภาคพื้นทวีปของเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ (เท่าที่ผมทราบ) ยังมีผู้คนอีกมากมายในส่วนอื่น ๆ เช่น โซนเทือกเขา ดอนใต้ของจีน บริเวณมณฑลกวางสีและญวนนาน โซนพม่า-บังกลาเทศ-อินเดีย โซนภูฏาน-เนปาล โซนอินเดียตอนเหนือ-ปากีสถาน-อัฟกานิสถาน โซนที่ราบสูง ทิเบต และบริเวณที่อยู่บนเทือกเขาสูง

คนในหุบเขา

ความคิดของสก็อตต์มีข้อจำกัดในเรื่องการละเลยไม่ให้ความสำคัญต่อคนที่อาศัยอยู่ในหุบเขา ซึ่งส่วนใหญ่คือคนโต-โต และเรื่องสังคมไร้ชนชั้น ทว่าในความเป็นจริงสังคมของคนบนที่สูงในโซเมียมีการจัดลำดับชั้นที่ไม่มากก็น้อยสะท้อนถึงความมั่งมีและอำนาจ

ซอง มิซึ ไดแย้งว่าในโซเมียมีรัฐขนาดเล็ก (ของคนโต-โต) ในสถานะต่าง ๆ เชื่อมโยงกันอย่างหลวม ๆ เป็นเครือข่ายที่มีได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แม้ว่าจะมีฐานะเท่าเทียมกันก็ตาม (ลองเปรียบเทียบกับคำอธิบายของนิธิเรื่อง “รัฐเจ้าฟ้า” และ “รัฐมหานคร” ที่ได้กล่าวถึงก่อนหน้านี้แล้ว-นิติ) เขาพาดพิงถึงงานเขียนของแพตเตอร์สัน เกิร์สช และ แม็กนัส ฟิสเคสโจ (Patterson Giersch and Magnus Fiskesjö) ที่เปิดเผยถึงขบวนการรื้อถอนการดำรงอยู่ของวิถีชีวิตที่เดินทางค้าขายบนเส้นทางการค้า ทำให้กลุ่มอำนาจทางการเมืองเหล่านี้เชื่อมโยงกันในทางเศรษฐกิจ แต่ต่างฝ่ายต่างก็แยกเป็นอิสระจากกัน (Michaud, 2010, pp. 207–208)

โอลิเวอร์ แทปปี้ บรรยายถึงการเป็น ‘คนกลาง’ ทางการค้า (และไม่มากก็น้อยในการสร้างสมดุลของอำนาจทางการเมืองในโซเมีย-นิติ) ของคนโต-โตว่าก่อนที่ฝรั่งเศสจะเข้ามารัฐในทีราบลุ่มเห็นว่าบริเวณที่สูงทางภาคเหนือของลาวและตะวันตกเฉียงเหนือของเวียดนามมีความสำคัญด้านการค้าและช่วยบรรณาการ รัฐเจ้าเมืองเล็ก ๆ ของคนโต-โตควบคุมพื้นที่ราบอันอุดมสมบูรณ์ระหว่างหุบเขาและการค้ากับชนชาติพันธุ์กลุ่มต่าง ๆ บนที่สูง เช่น ม้ง และเป็นคนกลางระหว่างศูนย์กลางอำนาจของคนลาว เวียดนาม หรือจีนกับคนบนที่สูง เมื่อฝรั่งเศสเข้ามาในดินแดนนี้ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ก็พยายามสร้างรากฐานเพื่อการปกครองอาณานิคม สิ่งแรก ๆ ที่ฝรั่งเศสทำคือชักจูงคนโต-โตกลุ่มต่าง ๆ ให้ร่วมมือกับตน และควบคุมการค้าระหว่างคนพื้นราบและคนบนที่สูง (Tappe, 2018, p. 56)

ความซับซ้อนของคนโต-โตเป็นเรื่องน่าทึ่ง (แต่สก็อตต์อาจมองไม่เห็น) แทปปี้พาดพิงถึงเจ้าเมืองไทขาวที่อยู่ในบริเวณแม่น้ำดำนามว่า Đèo Văn Tri (1849–1909) เป็นคนไทขาวที่มีเชื้อสายจีน และรับเอาชนบทของจีนและปฏิบัติตามธรรมเนียมจีนบางอย่างเพื่อแสดงตนว่ามีอารยธรรม จึงเหมาะสมกับการเป็นคนกลางระหว่างจักรพรรดิจีนและคนป่าเถื่อนในโซเมีย เขาใส่เครื่องแต่งกายที่ทำจากไหม และมีเหรียญตราประดับ สวมเสื้อคลุมและกางเกงแบบจีน มีผ้าโพกศีรษะ ทั้งหมดมีสีสันสดใส เขาพูดภาษาฝรั่งเศสได้ และพูดภาษาลาว จีนยูนนาน จีนกว๋างดุง และเวียด ได้อย่างคล่องแคล่ว (ไม่นับภาษาไทขาวและอาจรวมภาษาไทดำด้วย-นิติ)

แทบบรรยายว่านี่คือผู้นำคนไทขาวที่เป็นตัวอย่างอันยอดเยี่ยมของ ‘คนกลาง’ ผู้มีสายสัมพันธ์อันมากมายกับโลกภายนอกและทักษะในการติดต่อสื่อสาร (Tappe, 2018, pp. 62-63)

อำนาจรัฐและการต่อรอง

ในแง่ของแนวคิดหรือสมมติฐาน สก็อตต์คงไม่ผิดที่ยืนยันว่าไซเมียนเป็นที่พักพิงของคนต่อต้านอำนาจรัฐ ทว่าในความเป็นจริงมิได้เป็นเช่นนั้นเสมอไป มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นว่าคนบนที่สูงไม่ได้แข็งขันขัดแย้งกับอำนาจรัฐตลอดเวลา เพราะเมื่อเกิดความขัดแย้งทางการเมืองขึ้นคนเหล่านี้พร้อมที่จะฉวยโอกาสเพื่อสร้างประโยชน์ให้พวกตน

หนึ่งในกรณีตัวอย่างคือประวัติศาสตร์ของเวียดนาม ยุคติ มุกตาวิจิตร เขียนว่า

กองทัพของเลเหล่ย ปฐมกษัตริย์ราชวงศ์เลในศตวรรษที่ 16 ผู้ถือเป็นวีรบุรุษของชาวเวียดนามซึ่งยังเป็นที่เล่าขานกันถึงปัจจุบัน เป็นยุคที่ราชอาณาจักรต่ายเหวียดก่อตัวขึ้นพร้อม ๆ กับราชอาณาจักรอยุธยา ก่อฐานอำนาจทางการเมืองจากทางใต้ของกลุ่มน้ำแดงในจังหวัดแทงหว่า ก่อนจะขึ้นไปมีอำนาจเหนือกลุ่มน้ำแดง ซ้ำถิ่นฐานของพระองค์ยังอยู่ในดินแดนของชาวเหมื่องและชาวไต ผมเองก็ยังคงเคยไปเยือนพระราชวังดั้งเดิมของพระองค์ก่อนที่พระองค์ขึ้นไปยึดอำนาจจากผู้ปกครองจีน มีร่องรอยฐานเสาทองพระโรงให้เห็นอยู่ในจังหวัดแทงหว่าในปัจจุบัน ดังนั้น เครือข่ายทางการเมืองของเลเหล่ยย่อมมาจากกลุ่มชาติพันธุ์มากกว่ากลุ่มเดียว หรือไม่ได้มีแต่เฉพาะชาวเหวียดพื้นราบเท่านั้นอย่างแน่นอน

...ประวัติศาสตร์ราชวงศ์เลในยุคก่อนสิ้นราชวงศ์ คือในปลายศตวรรษที่ 17 ซึ่งมีการแยกหัวอำนาจเป็นสองส่วน หัวหนึ่งนำโดยขุนศึกตระกูลจิงญ์อยู่ที่กลุ่มน้ำแดง อาศัยฐานอำนาจจากการเกษตรในที่ราบขนาดใหญ่เป็นหลัก กับอีกหัวหนึ่งนำโดยขุนศึกตระกูลเหงวียน ย้ายลงมาอยู่ใต้แทงหว่าลงมาใกล้ไว้ อาศัยอำนาจจากการค้าของป่ากับชาวต่างชาติทางทะเล จนทำให้เกิดเมืองท่าสำคัญคือฮอยอัน ยิ่งเมื่อราชวงศ์เลล่มสลายลงด้วยน้ำมือของกบฏพี่น้องตระกูลเหงวียน ที่ร่วมมือกับชาวนาในภาคใต้ พ่อค้าชาวจีน และชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในที่ราบสูงภาคกลางถึงภาคใต้

...เพียงแค่ว่าพิจารณาประวัติศาสตร์เวียดนามในยุคการก่อตัวของราชวงศ์เล จนถึงการสิ้นสุดของราชวงศ์นี้ ก็จะไม่พบความไม่เป็นเอกภาพ ความไม่ต่อเนื่อง ความพลิกผันของความเป็นเวียดนาม และอิทธิพลของกลุ่มชนต่าง ๆ ที่นอกเหนือ

ไปจากชาวเวียดนามราบ มากกว่าที่จะกล่าวอย่างง่าย ๆ ได้ว่า เวียดนามเป็นเอกภาพของการเคลื่อนจากเหนือลงใต้ (Mukdawijitra, 2019)

เมื่อกล่าวถึงการเมืองของเวียดนาม คนไทดำเป็นหนึ่งในชนชาติพันธุ์ที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งทางการเมืองมาตั้งแต่อดีต ไม่ว่าในด้านปฏิสัมพันธ์ทางการเมืองกับคนเวียดนามหรือชนชาติพันธุ์กลุ่มอื่น หรือการ “มีส่วนสำคัญในการร่วมมือกับกองกำลังต่อต้านฝรั่งเศสและญี่ปุ่นของพรรคคอมมิวนิสต์เวียดนาม” รวมถึงการสนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์เวียดนามใน “การต่อสู้กับกองทัพทหารอเมริกันและพันธมิตรของอเมริกันอย่างประเทศไทย” (Mukdawijitra, 2018, p. 139) ที่สะท้อนถึงการที่คนไทดำเข้ามามีส่วนร่วมในการต่อสู้เพื่อเอกราชของเวียดนาม

ความผิดพลาดอย่างมหันต์ประการหนึ่งของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส คือการไม่เข้าใจในความสัมพันธ์ทางการเมืองและความขัดแย้งภายในของชนชาติพันธุ์ในภาคเหนือของเวียดนาม ผลที่ตามมาคือการพ่ายแพ้ และตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดได้แก่ การรบที่เดียนเบียนฟูใน ค.ศ.1945 เมื่อฝรั่งเศสตัดสินใจรบกับเวียดนามในฤดูใบไม้ผลิของปีนั้น ปรากฏว่าพวกเวียดนามสามารถเจรจาและโน้มน้าวกองกำลังจำนวนมากของคนไทดำจากเซินลา ไทขาว ม้ง เย้า และขมุจากสิบสองจุไท รวมทั้งคนไท (หรือ ถิ่น) และคนบนที่สูงกลุ่มอื่น ๆ จากด้านตะวันออกของแม่น้ำแดง เข้าร่วมกับกองทัพเวียดนามด้วยการช่วยสร้างทางและสนับสนุนในการขนย้ายอาวุธและยุทโธปกรณ์ขนาดหนักเข้าล้อมที่มั่นทางทหารของฝรั่งเศสและทำให้แผนการรบของ นายพล วิ เหงียน ยัป บรรลุผล นำไปสู่ชัยชนะของเวียดนาม (Michaud, 2000, pp. 69–70)

มีข้อน่าสังเกตว่าคนไตในภาคเหนือของเวียดนามเป็นชนชาติพันธุ์ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับคนเวียดนาม รวมถึงจักรวรรดิเวียดนาม มิซู ระบุว่าในบริเวณหุบเขาตอนบนของแม่น้ำดำ เมืองโล [ปัจจุบันเรียกว่าลายเจิว (Lai Chau)] ซึ่งเชื่อกันว่าก่อตั้งขึ้นอย่างน้อยตั้งแต่สมัยที่พวกมองโกลได้บุกเข้ามาในดินแดนนี้ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 เป็นเมืองของคนไตที่ปกติส่งส่วยให้เมืองหลวงพระบาง และให้พม่าและจีนเป็นครั้งคราว แต่ภายหลังได้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของจักรวรรดิเวียดนามที่เมืองเว้ เขาพาดพิงถึงคำกล่าวของ โอกุสต์ ปาวี (Auguste Pavie) นักสำรวจและนักการทูตฝรั่งเศส ที่ว่าคนไตในหุบเขาแม่น้ำดำต้องพึ่งพาอาศัยและส่งส่วยให้เมืองเว้ ดังจะเห็นได้ว่าในศตวรรษที่ 19 เมื่อมีโจรผู้ร้ายออกอาละวาดทำการปล้นบริเวณเทือกเขาด้านเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงครึ่งหลังศตวรรษที่ 19 เมื่อกลุ่มกบฏต่าง ๆ ในประเทศจีนถูกปราบปรามจนต้องถอยหนีออกจากยูนนานและกวางสี

เข้าสู่ดินแดนของเวียดนาม จักรพรรดิเวียดนามจะส่งกองทัพออกไปเพื่อรักษาระเบียบและความสงบให้แก่ชนวนคาราวานพ่อค้าและจุดการค้าทั้งหลาย

นอกจากนี้คนได้อีกกลุ่มหนึ่งที่คนเวียดนามเรียกว่า “ไท่ หรือ โถ่” (Tho) แต่ชาวฝรั่งเศสเรียกว่า “ไต” (Tay) ที่อาศัยอยู่ในหุบเขาตอนบนของ ‘Clear River’ (น้ำจะหมายถึง ‘ซงโล่’ (Sông Lô) หรือแม่น้ำโล่ ไกล่ชายแดนเวียดนาม-จีน – นิติ) แม้ว่าพวกเขาจะพูดภาษาไต-ไท่ แต่เพราะมีความสัมพันธ์และการติดต่อค้าขายกับคนเวียดนามอย่างยาวนานจึงได้ ‘กลายเป็นเวียดนาม’ ด้วยการรับวัฒนธรรมเวียดนามและพูดภาษาเวียดนามโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มชนชั้นนำที่เรียกว่า “โถ่-ตี” (Thô-ti) ที่มักเป็นลูกครึ่งเวียดนาม-ไท่ (Michaud, 2000, pp. 53–54)

ยุกติ มุกดาวิจิตร ได้อธิบายกับผมว่าคนโถ่-ตี “เป็นพวกคนไตที่สัมพันธ์กับจ้วง พวกนี้อยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือ (ชายแดนเวียดนาม-มณฑลกว่างสีของจีน) (ชนชั้นนำพวกนี้) แต่งงานกับพวกเวียดนาม เพื่อสร้างสายสัมพันธ์ทางการเมืองเพื่อดำเนินอำนาจจีน” ภาษาไตที่คนไท่/โถ่พูดแตกต่างจากภาษาพูดของคนไท่ดำและไท่ขาว

ผู้นำของคนในหุบเขาต้องปรับตัวตามสถานการณ์ทางการเมืองอยู่เสมอ ต้องยอมรับและทำงานตามอำนาจของผู้ปกครองรัฐที่มีอำนาจมากกว่า เช่น เมื่อเวียดนามถูกปกครองโดยจักรพรรดิหมิง (Minh Mạng-พงศาวดารไทยเรียกพระองค์ว่า ‘มินมาง’ ขึ้นครองราชย์ ค.ศ.1820–1841) หัวพันของลาวอยู่ภายใต้การปกครองของเวียดนาม พื้นที่ของเมืองเชียงค้อมีชื่อภาษาเวียดนามว่า ‘Trần Man’ หมายถึง ‘อาณาเขตป่าเถื่อน’ ลงไปถึงบริเวณทางใต้ที่รวมเมืองซำใต้ด้วย มีชื่อว่า ‘Trần Biên’ อันมีความหมายว่า ‘อาณาเขตพรมแดน’ ควบคู่กับการจัดการระบบการบริหารและปกครองในที่ราบลุ่มใหม่ โดยพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้แก่ขุนนางลาวและไตและให้เข้าเป็นขุนนางเวียดนามด้วย แต่ทรงอนุญาตให้ขุนนางลาวและไตมีอำนาจในการบริหารดูแลพื้นที่ราบลุ่ม เมื่อฝรั่งเศสเข้าครอบครองตั้งเกีย ได้ใช้การบริหารปกครองนี้เป็นข้ออ้างว่าหัวพันอยู่ภายใต้อำนาจของฝรั่งเศส ไม่ใช่ของสยาม (Tappe, 2015, p. 371)

ผู้นำท้องถิ่นกับอำนาจทางเศรษฐกิจ-การเมือง

จุดอ่อนอีกประการหนึ่งของสก็อตต์คือมองข้ามความสำคัญของผู้นำของคนบนที่สูงในด้านการค้าและความสัมพันธ์ทางการเมืองกับรัฐจารีตในอดีต ตัวอย่างคือสมเด็จพระเจ้าตากสิน (King of Fire หรือ Sadet of Fire) และสมเด็จพระเจ้าวารี (King of Water หรือ Sadet of Water) ซึ่งเป็นผู้นำที่ศักดิ์สิทธิ์และผู้ประกอบพิธีศาสนาที่ชาวเงี้ยวจะไว้นับถือ

ในตระกูลภาษาออสโตรนีเซียนที่อาศัยอยู่ในบริเวณที่ราบสูงภาคกลางของเวียดนาม เคารพนับถือ มีรายงานว่ารัฐเขมรและสมเด็จพระเจ้าจักรีมีความสัมพันธ์ต่อกันจนถึง ค.ศ.1859 เมื่อกษัตริย์นโรดมขึ้นครองราชย์ ตามธรรมเนียมปฏิบัติกษัตริย์เขมรจะส่งช้าง เครื่องทองเหลือง เครื่องแก้ว เหล็ก ผ้าฝ้ายและผ้าไหมสำหรับห่อพระขรรค์ ศักดิ์สิทธิ์ให้เป็นของขวัญแก่สมเด็จพระเจ้าจักรี โดยฝ่ายหลังจะถวายขี้ผึ้งที่มีรอยนิ้วหัวแม่มือของสมเด็จพระเจ้าจักรี ข้าวและเมล็ดงาอย่างละ 1 ตะกร้าใหญ่ บางครั้งก็ส่งงาช้างและ นอแรดด้วย ขี้ผึ้งจะถูกนำไปทำเทียนไขสำหรับจุดในพิธีของราชสำนักและเมื่อเกิด หายนะขึ้น เช่น โรคระบาด อุทกภัย หรือสงคราม เมล็ดงาและ/หรือข้าวจะถูกนำไป โปรยบนพื้นเพื่อขับไล่ภูตผีวิญญาณที่ชั่วร้ายทั้งปวง นอกจากนี้เมื่อกษัตริย์องค์ด้วง ทำสงครามกับเวียดนาม สมเด็จพระเจ้าจักรีและสมเด็จพระเจ้าวารีได้ส่งช้าง 9 เชือกพร้อมกับ ความรู้ช่างมาช่วยในการรบ การแลกเปลี่ยนสิ่งของให้กันและกันนี้มีมาแต่อดีตกาล เป็นส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์เชิงส่วยบรรณาการ (tributary relations) ที่มีความสำคัญ อย่างสูงต่อการค้าขายระหว่างรัฐเขมรกับคนบนที่สูง โดยมีเมืองสมบก (Sombok หรือ Sambok) ซึ่งอยู่บริเวณชายแดนลาว-เขมรเป็นศูนย์กลางการค้า

ทว่ากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่มากล้นด้วยอำนาจมิได้แค่ค้าขายกับคนบนที่สูงเท่านั้น หากยังมีความเชื่อไม่ต่างจากชนชาติพันธุ์กลุ่มอื่น ๆ เล่ากันว่าชาวจะไรมีเครื่องราง ของขลังอันศักดิ์สิทธิ์หลายอย่าง หนึ่งในนั้นคือพระขรรค์ซึ่งอยู่ในการดูแลรักษา ของสมเด็จพระเจ้าจักรี มีบันทึกว่าในคริสต์ศตวรรษที่ 19 กษัตริย์แห่งสยามและกัมพูชา รวมทั้งกบฏชาวเขมรผู้โด่งดังนาม Pu Kombo ล้วนปรารถนาที่จะได้พระขรรค์ไว้ใน ครอบครองเพื่อแสดงถึงเกียรติยศของตน อีกทั้งความศักดิ์สิทธิ์ของพระขรรค์ยังเป็น เสมือนหลักประกันแห่งชัยชนะในสนามรบด้วย เรื่องเล่าในจาริตของชาวจะไร พระขรรค์ เป็นดาบโบราณของเขมรที่ตกทอดลงมาและอยู่ในการดูแลรักษาของสมเด็จพระเจ้าจักรี ผู้ได้รับพลังอำนาจประหลาดจากดาบนี้ เพราะเชื่อกันว่ามีวิญญาณสิงสถิตอยู่ในพระขรรค์ ทำให้สมเด็จพระเจ้าจักรีมีความแข็งแกร่งในสมรภูมิและอำนาจในการปิดเป่าพิษภัย ของโรคระบาด จึงไม่น่าแปลกใจที่พระขรรค์ของคนบนที่สูงเป็นที่ปรารถนาของ เหล่ากษัตริย์และกบฏผู้ประสงค์ในสิ่งเดียวกันคือ “อำนาจ” และวัตถุที่นำมาซึ่งอำนาจ กรณีนี้เป็นตัวอย่างที่ดียิ่งที่แสดงถึงอิทธิพลของความเชื่อในท้องถิ่นที่ชนต่างกลุ่ม ชาติพันธุ์ต่างชนชั้นมีส่วนร่วม มีอาจแบ่งแยกได้ง่าย ๆ ว่าชนกลุ่มใดเป็นเจ้าของ ธรรมเนียมปฏิบัติหรือความเชื่อใด

ความสัมพันธ์เชิงส่วยบรรณาการกึ่งการค้าขายนี้มิได้เกิดขึ้นระหว่างรัฐเขมรกับคนบนที่สูงเท่านั้น แม้แต่จักรพรรดิผู้เรืองอำนาจแห่งเวียดนาม บันทึกใน ค.ศ.1629 ของบาทหลวงเยซุอิตชาวอิตาลีรูปหนึ่งระบุว่า หลังจากที่มีมิชชันนารีขึ้นที่เมืองโพพู (เมืองฮอยอันในภาคกลางของเวียดนาม) สินค้าส่งออกที่สำคัญมากชนิดหนึ่งคือไม้กฤษณาที่มาจากบนภูเขา สินค้าอื่นที่มีความสำคัญ ได้แก่ อบเชย ไม้แข็งสีดำจาววก ไม้มะเกลือ และไม้มีค่าประเภทอื่น การค้าเหล่านี้เกิดขึ้นในรัชสมัยราชวงศ์เหงียนซึ่งให้ความสนใจต่อการค้าขายในบริเวณที่สูงภาคกลางของประเทศ แต่เนื่องจากความวุ่นวายทางการเมืองภายในจึงไม่ปรากฏหลักฐานมากนักเกี่ยวกับเรื่องนี้ จนกระทั่งคริสต์ศตวรรษที่ 19 จักรพรรดิแห่งเวียดนามมีพระราชประสงค์ที่จะสถาปนาความสัมพันธ์เชิงส่วยบรรณาการกับสมเด็จพระเจ้าจอร์จและสมเด็จพระเจ้าวิลเลียมขึ้นอีกครั้ง ใน ค.ศ.1829 ทูตของจักรพรรดิแห่งเวียดนามได้เดินทางเข้าสู่ดินแดนของชาวจระไร และได้รับการต้อนรับอย่างดีจาก Ma Lam ผู้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระเจ้าจระไร ซึ่งได้มอบงาช้างให้แก่ทูตเพื่อนำไปถวายองค์จักรพรรดิ พระองค์จึงทรงถวายผ้า มัสลินคุณภาพเยี่ยม ผ้าไหม และเงินแท่งเป็นการตอบแทน หลังจากนั้นการแลกเปลี่ยนบรรณาการระหว่างทั้ง 2 ฝ่ายก็ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ความพยายามในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างรัฐเวียดนามกับผู้นำคนบนภูเขาเกี่ยวข้องกับความสำคัญอีกประการหนึ่งของบริเวณที่สูงภาคกลาง โดยเฉพาะบริเวณที่ชาวจระไรตั้งถิ่นฐานครอบครองอยู่ นั่นคือการเป็นเขตทางผ่านเข้าสู่กัมพูชาที่รัฐสยามและรัฐเวียดนามต่างแย่งชิงกันเข้าไปมีอิทธิพล ด้วยเหตุผลด้านยุทธศาสตร์และเศรษฐกิจ-การค้า

ในการแข่งขันแย่งชิงความเป็นใหญ่นี้ บางครั้งรัฐสยามได้เปรียบ โดยเฉพาะในดินแดนของกัมพูชาที่ติดต่อกับสยาม มิงานวิจัยว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 สยามทำกำไรมหาศาลจากกระวาน ส่วยที่เรียกเก็บจากเมืองพระตะบองซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของกรุงเทพฯ มีการ “ประมาณว่ารายได้ที่สยามได้จากการส่งออกกระวานไปจีนสูงถึง 140,000 หาบต่อปี เชื่อว่ากระวานส่วนใหญ่มาจากพระตะบองและเสียมราฐ ทั้งที่ได้จากส่วยและจัดซื้อ” นอกจากพวกเจ้าแล้ว ขุนนางชั้นสูงได้รับประโยชน์จากการค้าขายในพระตะบองเช่นกัน ดังที่ระบุว่า “พระยาโชฎีกาฯได้แต่งตั้งพ่อค้าจีนไปค้าขายในพระตะบองให้กับตน โดยนำผ้า เครื่องโลหะไปขายเพื่อแลกกับกระวาน พ่อค้าจีนจากพระตะบองก็มักนำกระวาน รง ชีผึ้ง เขาสัตว์ งาช้างไปจำหน่ายให้กับนายกองส่วยกระวานที่ซื้อขุนเทพทิพผล ซึ่งขุนเทพทิพผลผู้นี้ทำงานให้กับเจ้าพระยาราชสุภาวดี หนึ่งในแม่ทัพสยามที่ร่วมอยู่ในสงคราม 14 ปีในกัมพูชา”

การค้าขายระหว่างชนในชาติพันธุ์กลุ่มต่าง ๆ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ของผู้คนในด้านต่าง ๆ เกิดการแลกเปลี่ยนสิ่งของ การแต่งงานระหว่างพ่อค้ากับคนในท้องถิ่น อาหารหลากหลายรสชาติต่างสีสรรค์ที่มากับนักเดินทาง สารพันภาษาของผู้คนที่มาพบปะกันในตลาด รวมถึงสินค้าจากแคนไกลซึ่งเป็นที่ปรารถนาของคนในท้องถิ่น แม้แต่สินค้าเช่นผ้าฝ้ายอังกฤษจากสิงคโปร์และกวางตุ้งที่พ่อค้าเวียดนามนำมาก็มีจำหน่ายในบริเวณที่สูงภาคกลางของเวียดนาม แต่สินค้าที่ดูจะสำคัญที่สุดคือสิ่งต่างขนาดและคุณภาพจำนวนมาก (ซึ่งมีความหมายในการแลกเปลี่ยนในหมู่คนบนภูเขา โดยเฉพาะในการซื้อขายหาสมักใช้สิ่งเป็นสื่อกลางแทนเงิน) สิ่งที่มีมูลค่าสูงที่สุดได้แก่ สิ่งเงินและสิ่งจากโรงหลอมในฮานอยและนามดิญ (Pawakapan, 2015, pp. 169–171; Pawakapan, 2017, pp. 267–269)

การต่อต้าน/โต้กลับ

ในสายตาของเจ้าอาณานิคมอย่างฝรั่งเศส คนบนที่สูงในโซเมียถ้าไม่เป็นคนดอยป่าเถื่อนผู้ไม่ยอมสยบต่อการปกครองก็เป็นโจรขโมย ของ มิซู เล่าว่าในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ฝรั่งเศสเห็นว่าบริเวณเทือกเขาในตั้งเกีย อาณานิคมของตนในภาคเหนือของเวียดนามเป็นที่ซ่อนสมุขของโจรผู้ร้ายอันตรายจากสารพัดแหล่งสำหรับเจ้าหน้าที่อาณานิคม คนเหล่านี้คือพวกกบฏ ศัตรูของการปกครองของฝรั่งเศสที่มักปล้นสะดมชาวบ้านท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ หรือเป็นโจรกลุ่มใหญ่ที่มีการจัดตั้งในการปล้นสะดมและการลักลอบที่ผิดกฎหมายขนาดใหญ่ ด้วยเหตุนี้จึงมีเพียงคนเวียดนามและชาวจีนที่เจ้าหน้าที่อาณานิคมรับรองว่าเป็นชนชาติพันธุ์ที่มีความสำคัญในบริเวณเทือกเขาภาคเหนือ คนกลุ่มอื่น ๆ ถูกเหมารวมว่าเป็นหัวขโมยและโจรผู้ร้าย จนกระทั่งใน ค.ศ.1981 ไม่เพียงแต่หวาดกลัวเรื่องโจรผู้ร้าย หากยังเกรงว่าคนบนที่สูงจะเป็นอุปสรรคต่อแผนการปกครองอาณานิคม เจ้าหน้าที่ฝ่ายทหารจึงเสนอให้แบ่งแยกเขตเทือกเขาออกจากเขตที่ราบปากแม่น้ำ และให้ตั้งด่านตรวจและค่ายทหารประจำการระหว่าง 2 เขตนี้ หลังจากนั้นก็มีปฏิบัติการจัดตั้งกองกำลังคนบนที่สูงขึ้นเพื่อต่อสู้กับกลุ่มโจรผู้ร้าย และนี่คือจุดเริ่มต้นของการทหารฝรั่งเศสในการศึกษาและแยกแยะคนกลุ่มต่าง ๆ บนที่สูงเพื่อจุดประสงค์ของฝรั่งเศส (Michaud, 2000, pp. 60–61)

คนบนที่สูงที่คนลาวเรียกว่า ‘ซา’-ซึ่งเป็นคำเรียกกว้าง ๆ เหมารวมชนชาติพันธุ์หลายกลุ่มในตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก รวมถึงกลุ่มคนที่เรียกตนเองว่า ‘ขมุ’-เป็นกลุ่มคนที่ถูกดูถูกเหยียดหยาม กดขี่และขูดรีดอย่างมาก นิธิ เอียวศรีวงศ์

เขียนถึงพวกข้าว่าถูกคนลาวกดขี่ “ไว้เป็นทาสจนมีตำนานเล่ากันปรากฏในพงศาวดารเมืองแกลงว่า พวกข้าเป็นชนเชื้อชาติที่เกิดมาเพื่อเป็นข้าใช้สอยของลาว จีน และญวนโดยเฉพาะ” และใน พ.ศ.2425-2426 ต้องจ่ายเงินให้รัฐบาลลาว “เป็นอัตราที่แน่นอนคือ 1 สลึงสำหรับผู้ชายสมประกอบทุกคน นอกจากจะถูกเกณฑ์ให้มาทำงานหนักให้แก่เจ้านายทางหลวงพระบางประหนึ่งเป็นทาสแล้ว พวกลาวและพวกตองซู่ยังจับพวกข้าไปขายเป็นทาสยังแดนอื่น ๆ อีกมากด้วย” (Eoseewong, 1966, pp. 5-6)

เนื่องจากได้รับความบีบคั้นดังนี้ จึงปรากฏว่าพวกข้าได้ก่อการกบฏซึ่งเรียกตามสำนวนของชาวลาวว่าข้าเป็นเจืองขึ้นหลายครั้ง ในแคว้นหลวงพระบาง พวนหัวพัน และสิบสองจุไท โดยเฉพาะในเวลาที่ยกกำลังปล้นสะดมบ้านเมืองลาวต่าง ๆ เหล่านี้จนอ่อนแอ ปรากฏตามหลักฐานข้างไทยว่า พวกข้าก่อการกบฏครั้งแรกใน พ.ศ.2418 ในเขตแคว้นหลวงพระบาง ในปีรุ่งขึ้นคือ พ.ศ.2419 ก็พบหลักฐานอีกว่าพวกข้าได้ก่อการกบฏในแขวงเมืองงอย ใน พ.ศ.2426 เมื่อกองทัพไทยยกไปปราบฮ่อที่ทุ่งเชียงคำในแขวงเมืองพวน พวกข้าก็ก่อการกบฏขึ้นขนานใหญ่โดยเริ่มต้นขึ้นในแคว้นพวนแถบบริเวณที่ปัจจุบันเรียกว่าทุ่งไหหินก่อน แล้วระบดออกไปตามทีต่างๆ พวกข้าเจืองได้ฆ่าชาวลาวตายเป็นอันมาก (Eoseewong, 1966, p. 7)

โอลิเวอร์ แทปป์ เล่าว่าในคริสต์ศตวรรษที่ 19 หัวพัน อันเป็นที่ตั้งของเมือง 6 เมือง ได้แก่ ซ่าเหือ ซ่าไต หัวเมือง เมืองซอน เมืองโสย และเชียงค้อ-ลาว จึงเรียกที่นี้ว่าหัวพันทั้งหก เป็นพื้นที่พิพาทระหว่างเวียตนามและสยาม ดินแดนระหว่างลาวและเวียตนามแห่งนี้เกิดการต่อต้าน ปล้นสะดมและการสู้รบอยู่เนือง ๆ รัฐบาลสยามซึ่งอ้างสิทธิ์เหนือหัวพันว่าเป็นเขตแดนของตน จึงต้องส่งกองทัพไปปราบปราม ดังเช่นกบฏข้าเจืองที่กล่าวถึงข้างบน และการปราบฮ่อในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่นำไปสู่การพิพาทกับฝรั่งเศสในเรื่องเขตแดน ใน ค.ศ.1893 ฝรั่งเศสประกาศอำนาจอการปกครองเหนือประเทศลาว โดยมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นเขตแดนระหว่างรัฐสยามและอาณานิคมของฝรั่งเศส ทว่า หัวพัน เทือกเขาสูงที่อยู่อาศัยของชนชาติพันธุ์หลากหลายกลุ่ม เป็นที่ช่องสุ่มของกลุ่มต่อต้านฝรั่งเศสผู้สร้างความยุ่งยากให้แก่ฝรั่งเศส เช่น ขบวนการ ‘เก็นเวือง’ (Cần Vu’ơng-ที่หมายความว่า ‘กู้จักรพรรดิ’) ที่มีจุดประสงค์ในการต่อต้านการปกครองอาณานิคมของฝรั่งเศสและกอบกู้อำนาจกลับคืนให้องค์จักรพรรดิเวียตนาม ขุนนางเวียตนามในแต่ละพื้นที่สู้รบต่อต้านฝรั่งเศสในพื้นที่ของตน ขาดการจัดตั้งที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ก็สร้างความปั่นป่วนให้แก่ฝรั่งเศสในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1880 จนถึง ค.ศ. 1889 เมื่อฝรั่งเศสสามารถปราบปรามขบวนการกบฏชาตินี้ได้สำเร็จ

แทบปั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจว่าผู้นำคนโตในหัวพันได้ร่วมมือกับชาวเวียดนามในการก่อการกบฏในการต่อต้านฝรั่งเศสตลอดช่วงคริสต์ทศวรรษ 1890 และพาดพิงถึงกรณีของคนโตแดงในแห่ญหวา (Thanh Hoá) อนุญาตโอกาสที่คนลาวอพยพหนีการสู้รบไปเมืองหลวงพระบาง เข้ายึดครองที่นาของคนลาว โดยเฉพาะในพื้นที่ของเมืองโซย ฐานที่มั่นของคนโตแดง แต่คงรักษาความสัมพันธ์อันเหนียวแน่นกับคนโตแดงในแห่ญหวา

เขายังกล่าวอีกว่าใน ค.ศ.1894 หมู่บ้านคนขมุที่อยู่ติดกับเมืองซำใต้ เรียกร้องให้ฝ่ายลาวจ่ายค่าจ้างเป็นเงินแท่ง⁶ เป็นค่าจ้างคนขมุให้ช่วยรบกับกบฏฮ่อให้ฝ่ายลาว ผู้นำขมุเรียกร้องค่าจ้างหลายครั้งแต่ไม่เป็นผล ในที่สุดผู้นำขมุในซำใต้ได้ร่วมมือกับคนม้งเข้าโจมตีกองกำลังของคนลาวและคนเวียดนามในเมืองซำใต้ที่ฝรั่งเศสจัดตั้งขึ้น หัวหน้าหมู่บ้านคนม้งเสียชีวิตในสนามรบ เป็นเหตุให้บริวารของหัวหน้าหมู่บ้านม้งโกรธแค้นและเรียกร้องการแก้แค้น บานปลายเป็นการลุกฮือของคนม้งหลายกลุ่มในพื้นที่ ฝ่ายลาวได้กลับด้วยการโจมตีและสังหารหัวหน้าหมู่บ้านคนม้งอีกหมู่บ้านหนึ่งในขณะเดียวกันคนโตแดงเริ่มก่อกวนกับการอ้างอำนาจทางการเมืองและการควบคุมที่นา ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1895 คนโตแดงจำนวนหนึ่งขโมยอาวุธจากชาวฝรั่งเศสและเข้าโจมตีหมู่บ้านคนลาว บาทหลวงฝรั่งเศสผู้หนึ่งเสียชีวิตในการรบ ทำให้ฝรั่งเศสยกกองทัพเข้าปราบปรามผู้ก่อความไม่สงบในเมืองซำใต้

ทว่าฝรั่งเศสยังเหนื่อยล้าและขัดแย้งกับขบวนการกบฏของเวียดนาม จึงพยายามปรับเปลี่ยนการบริหารปกครองหัวพันให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น แต่ด้วยความวิตกว่าความขัดแย้งของผู้คนในพื้นที่จะบานปลายเป็นการก่อกบฏขนาดใหญ่ จนบ้านเมืองอลหม่าน เกิดภาวะไร้ชื่อไร้แป ฝรั่งเศสจึงตัดสินใจยอมจ่ายค่าจ้างล่วงหน้าก่อนหนึ่งให้แก่ผู้นำขมุแลกเปลี่ยนกับการยุติข้อพิพาทและการสู้รบกับคนลาว ผู้นำขมุยอมรับเงินค่าจ้างล่วงหน้าและตกลงที่จะเลิกความขัดแย้ง คนขมุทั้งหลายจึงกลับหมู่บ้านของตน (Tappe, 2015, pp. 371–375)

รัฐสยามกับโซเมีย

เรื่องราวของผู้คนในโซเมียแทบไม่ปรากฏในประวัติศาสตร์ไทย หรืออาจถูกพาดพิงถึงแบบผ่าน ๆ ไม่มีความสำคัญมากนักนอกจากเรื่องการเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในสมัยรัชกาลที่ 5 และการปราบกบฏฮ่อ ที่นิติ เอียวศรีวงศ์ ได้วิเคราะห์และให้คำอธิบายที่น่าสนใจ ซึ่งช่วยให้เราเข้าใจพัฒนาการทางประวัติศาสตร์

⁶ เป็นเงินที่ใช้ในจีนและเวียดนาม (Eoseewong, 1966, p. 35)

ของความปั่นป่วนทางการเมืองและสงครามในไซเบียร์ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ซึ่งส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อชนชาติพันธุ์ทุกกลุ่ม รวมทั้งคนไต-ไท โดยเฉพาะคนพวน ยิ่งกว่านั้นก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทย เพราะรัฐสยามได้กวาดต้อนผู้คนจำนวนมากจากบริเวณสิบสองจุไทในเวียตนามและหัวพันในลาวเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอาณาเขตของประเทศไทย และผู้คนต่างชาติพันธุ์เหล่านี้ได้ทำให้สังคมไทยในปัจจุบันมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ที่น่าอัศจรรย์

นิธิบรรยายภาพของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ก่อนการปราบฮ่อไว้ว่า

ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ไทยได้ขยายอำนาจเข้าไปในลาวจนได้ลาวเป็นประเทศราช ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ทรงมีนโยบายในการขยายพระราชอาณาเขต...โดยที่ไทยแบ่งแยกการปกครองของลาวออกเป็น 3 ภาค ทางตอนเหนือคือแคว้นหลวงพระบางซึ่งในขณะเดียวกันเป็นผู้ครองแคว้นสิบสองจุไทและหัวพันทั้งห้าทั้งหก ส่วนตอนกลางของประเทศเป็นเขตเวียงจันทน์ ซึ่งมีแคว้นพวนขึ้นด้วย ส่วนตอนใต้สุดเป็นเขตจำปาศักดิ์

...นอกจากลาวจะขึ้นกับไทยแล้ว ลาวก็ยังขึ้นกับญวนและจีนด้วย โดยมีอำนาจปกครองตนเองแค่เฉพาะกิจการภายใน ในสมัยที่ฝรั่งเศสกำลังพยายามแย่งอำนาจของไทยในลาวนั้น ฝรั่งเศสได้รวบรวมประวัติศาสตร์ของลาวโดยใช้เอกสารญวนเป็นหลัก ซึ่งปรากฏผลออกมาว่าเวียงจันทน์นั้นได้เป็นเมืองขึ้นส่งบรรณาการให้ญวนมาเป็นเวลาดั้ง 2 ทศวรรษก่อนหน้าสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยมีชื่อในภาษาญวนว่า วานตวง (Vantuong) ส่วนแคว้นพวนนั้น ญวนเรียกว่าตรานนินห์ (Tranninh) ในสมัยกษัตริย์ญวนราชวงศ์เลนั้น เมืองพวนแบ่งออกเป็น 7 จังหวัด เรียกกันตามภาษาสามัญว่า บอน มาน (Bon Man) ใน พ.ศ.2345 ญวนได้แต่งตั้งให้เจ้าผู้ครองนครเวียงจันทน์เป็นผู้ปกครอง และขอแต่ให้ส่งเครื่องราชบรรณาการมาเป็นธรรมเนียม ส่วนสิบสองจุไทรวมทั้งเมืองแถนนั้น ปรากฏว่าเป็นของญวนอย่างแท้จริงและโดยเด็ดขาด เพราะท้าวขุนผู้ครองเมืองเหล่านั้น ญวนเป็นผู้แต่งตั้งขึ้น แต่สำหรับเมืองแถนนั้น ญวนได้ส่งข้าหลวงจากราชสำนักเมืองเว้ไปปกครองโดยตรง (Eoseewong, 1966, pp. 10-11)⁷

⁷ คำอธิบายของนิธิไม่ต่างจากที่ได้กล่าวไปแล้วก่อนหน้านี้ว่าจักรพรรดิมินญ (ไทยเรียกว่า ‘มินมาง’) พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้แก่ผู้นำลาวและไต เสมือนเป็นขุนนางเวียดรับใช้อำมาตย์จักรพรรดิ

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัฐสยามมิได้เพียงปกครองลาวและส่วนอื่น ๆ เท่านั้น หากยังกวาดต้อนผู้คนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์จำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นคนลาว พวน ไทดำ และกลุ่มอื่น ๆ ออกจากบ้านเกิดเมืองนอนของตนเข้ามาตั้งรกรากในดินแดนของประเทศไทยด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อกองทัพสยามยกกำลังไปปราบเจ้าอนุวงศ์ และเผาทำลายเมืองเวียงจันทน์ ทั้งนี้เพราะ

...มิใช่กำหนดขึ้นเพียงเพื่อเหตุผลจะล้างแค้นเจ้าอนุเท่านั้น แต่เป็นเพราะไทยกลัวว่าญวน ซึ่งได้ให้ความสนับสนุนญวนมาแต่ต้นจะก้าวเข้ามามีอำนาจในเขตเวียงจันทน์ซึ่งเป็น “ช่องว่างทางการเมือง” อยู่ เพราะขณะนั้นอิทธิพลของญวนในลาวกำลังทวีขึ้นจนเป็นที่ประจักษ์ชัดของไทย เช่น หัวพัน และ พวน ก็ได้รับรู้สิทธิของญวนในแคว้นทั้งสอง ไทยได้รับจดหมายเป็นเชิงขู่จากญวนมิให้ทำลายเมืองเวียงจันทน์ โดยอ้างว่าเป็นประเทศราชของตน เป็นต้น เพราะฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงตั้งพระทัยเด็ดเดี่ยวในการจะทำลายเวียงจันทน์ให้ราบคาบ เพื่อมิให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่พวกประเทศราชที่ปวง กองทัพไทยจึงได้ทำลายเมืองเวียงจันทน์ลงจนหมดสิ้น นอกจากกวาดวาระอาวมเท่านั้น ประชาชนถูกกวาดต้อนให้เข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่เฉพาะในเขตส่วนในของราชอาณาจักร (Eoseewong, 1966, pp. 13–14)

การแย่งอำนาจปกครองเหนือลาวระหว่างสยามและเวียดนามดำเนินต่อไปหลังการปราบเจ้าอนุวงศ์ เช่นเดียวกับการกวาดต้อนผู้คนจากลาวให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานบนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ทว่าเวียดนามมีนโยบายที่ตรงกันข้ามกับของสยาม กองทัพเวียดนามไม่กวาดต้อนผู้คนจากฝั่งลาวเข้าไปในดินแดนของตนเหมือนที่กองทัพสยามทำ พระราชประสงค์ขององค์จักรพรรดิเวียดนามที่กรุงเว้คือผู้ปกครองแคว้นต่าง ๆ ในบริเวณพรมแดนลาว-เวียดนามยอมรับอำนาจของพระองค์และรักษาความสงบในพื้นที่ของตน อันที่จริงพระองค์ทรงแนะนำให้ผู้ปกครองที่เป็นคนลาวยอมรับและส่งส่วยบรรณาการให้แก่รัฐสยามด้วย รัฐเวียดนามไม่เคยมีนโยบายหรือความต้องการที่จะกวาดต้อนผู้คนจากฝั่งลาวเข้าสู่ดินแดนของตน ทั้งนี้เพราะรัฐบาลเวียดนามไม่ต้องการให้คนต่างชาติเข้าไปอาศัยอยู่ในพื้นที่ของคนเวียดนามชนบประเพณีและภาษาของคนลาว พวน และไทยอาจคล้ายคลึงกัน และช่วยให้ชน 3 กลุ่มนี้มีความคุ้นเคยต่อกัน แต่เป็นสิ่งที่ประหลาดต่อคนเวียดนาม และเป็นเรื่องที่ยากมากที่ผู้คนจำนวนมากจะสามารถกลมกลืนเข้ากับสังคมเวียดนามได้ (Smuckam & Breazeale, 1988, p. 21) ผมควรย้ำด้วยว่าเวียดนามเป็นประเทศที่มีจำนวนประชากรหนาแน่นมาตั้งแต่อดีต และมีพื้นที่จำกัด ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่รัฐเวียดนามไม่ต้องการให้ผู้ที่มิใช่พลเมืองของประเทศอพยพเข้าไปอาศัยอยู่ในเวียดนาม

การกวาดต้อนผู้คนจากฝั่งลาว โดยเฉพาะพรมแดนลาวและเวียดนาม เข้ามาในดินแดนของประเทศไทยอาจมิใช่เป็นเพียงการแข่งขันด้านอำนาจทางการเมืองระหว่างรัฐสยามและรัฐเวียดนามเท่านั้น หากยังเป็นไปได้ว่าคนบางกลุ่มมีความสามารถเฉพาะบางประการที่รัฐสยามต้องการ เช่น คนพวน ผู้มีทักษะในการร่อนแร่ทองคำ แร่ทองแดง และแร่เงิน และมีฝีมือในการเป็นช่างทอง

ในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1830-1840 (ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3) มีการกวาดต้อนคนพวนให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคกลางของประเทศไทย และใน ค.ศ.1836 มีการค้นพบแร่ทองคำในพื้นที่ของเมืองสวรรคโลก แต่ชาวนาในพื้นที่ ซึ่งต้องส่งส่วยเป็นแร่ทองคำให้แก่รัฐบาล ไม่มีความรู้ความสามารถในการร่อนทอง ข้าหลวงของเมืองสวรรคโลกจึงมอบหมายให้คนพวนทำงานนี้ โดยเริ่มต้นในฤดูแล้งหลังการเก็บเกี่ยวใน ค.ศ.1837 ผู้ชายพวนในทุกหมู่บ้านพวนต้องร่อนทองเพื่อส่งเป็นภาษีประจำปีในลักษณะของส่วยให้แก่รัฐบาล ต่อมาใน ค.ศ.1838 ภาษีในลักษณะเดียวกันก็ถูกใช้ปฏิบัติกับคนพวนในพื้นที่ของเมืองพิษณุโลก (Smuckarn & Breazeale, 1988, p. 31)

ความเปลี่ยนแปลงประการหนึ่งที่สำคัญมากคือในสมัยรัชกาลที่ 3 การทำลายเมืองเวียงจันทน์นำไปสู่การตั้งเมืองหนองคายขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางการปกครองของรัฐสยาม โดยเฉพาะทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง เมืองหนองคายเจริญขึ้นเรื่อย ๆ “มีพลเมืองอยู่หนาแน่นที่สุดบนฝั่งแม่น้ำโขงตั้งแต่พนมเปี้ยถึงหลวงพระบาง นอกจากนั้นยังเป็นเมืองรับ-ส่งสินค้า (entrepôt) ที่ใหญ่มาก สินค้าที่ผ่านเมืองหนองคายคือสินค้าที่ผลิตขึ้นในดินแดนตั้งแต่หลวงพระบางไปจนถึงพรมแดนญวน โดยเฉพาะจากแคว้นพวน การค้าที่หนองคายขณะนั้นล้วนอยู่ในมือของคนจีน ซึ่งเดินทางขึ้นมาจากโคราช” (Eoseewong, 1966, p. 14) นอกจากนี้หนองคายยังมีบทบาทสำคัญในการปราบฮ่อในสมัยรัชกาลที่ 5 เพราะเป็นฐานที่ตั้งของกองทัพไทยที่หยุดพัก เสี่ยงอาหาร และด้านอื่น ๆ

โจรสลัด

บริเวณหัวพันและเชียงขวางกลับเป็นที่กังวลของรัฐสยามอีกครั้งเมื่อเกิดการปล้นสะดมของกองกำลังติดอาวุธที่ไทยเรียกว่า “โจรสลัด” ซึ่งนิติได้ชี้แจงว่าไม่ถูกต้อง โดยพาดพิงถึงคำเล่าลือเรื่อง

...ฮ่อที่เข้ามารุกรานดินแดนลาวไว้ด้วยความเข้าใจผิดว่า พวกฮ่อเดินทางเข้ามาด้วยขบวนล่อ มีสุนัขตัวใหญ่เป็นเพื่อนเข้ามาทุกกอง ว่าพวกฮ่อไม่ไ้ผมเปียเหมือนพวกจีนแต่ปล่อยให้ประบ่า และมีความพิสดารอื่น ๆ อีกมาก แท้ที่จริงแล้ว

ฮ่อ...คือพวกพ่อค้าชาวยุন্নานซึ่งเดินทางเข้ามาค้าขายในตอนเหนือของประเทศไทย ตลอดจนเดินทางต่อไปถึงเมืองมระหม่งในพม่าตอนใต้ พวกพ่อค้ายุन्नานนี้แต่เดิมก็เคยเดินทางมาค้าขายถึงหลวงพระบางเช่นกัน และชาวลาวทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงก็รู้จักพวกนี้ในนามว่า “ฮ่อ” มาก่อน ครั้นภายหลังเมื่อมีโจรซึ่งเป็นชาติเดียวกันกับพวกนี้ (จีน) มาปล้นสะดม ชื่อของ “ฮ่อ” จึงถูกโอนให้แก่โจรไปด้วย พร้อมกับพวกพ่อค้ายุन्नานก็เลิกเดินทางมายังฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงซึ่งเป็นดินแดนที่มีอันตรายจากพวกโจรจีน

นิธิยังพาดพิงถึงบันทึกของนักเดินทางชาวอังกฤษหลายคนเดินทางหรือใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับพ่อค้ายุन्नานที่ยืนยันว่าคน 2 กลุ่มนี้แตกต่างกัน อีกทั้งยังกล่าวถึงจดหมายของทูตอังกฤษใน ค.ศ.1837 (พ.ศ.2430) ที่ขยายคำว่า “จีนฮ่อ” หมายถึง “จีนที่มาจากมณฑลยุन्नานเท่านั้น ส่วนพวกโจรที่กำลังรุกรานทำความลำบากให้แก่คนไทยในเวลานี้ ปรากฏว่าเป็นพวกธงดำของฝรั่งเศสและพูดภาษากวางตุ้ง” (Eoseewong, 1966, pp. 43-44) อันที่จริงพ่อค้าฮ่อจากยุन्नานมีความสำคัญอย่างมากต่อระบบเศรษฐกิจ-การค้าและการเคลื่อนย้ายของสินค้า/ทรัพยากรในบริเวณ ‘เทือกเขาแห่งเอเซียตะวันออกเฉียงใต้’ (ตามข้อเสนอของ ชอง มิซู) ซึ่งจะกล่าวถึงข้างหน้า

โจรฮ่อ ในความเห็นของนิธิ ประกอบด้วยคน 4 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นพวกที่หนีออกจากกลุ่มกบฏได้逞ในประเทศไทย มีหัวหน้าชื่อ

สูง ลิว ฉวน (ไทยเรียกหงอซำก๊วย)...มีอิทธิพลของคริสเตียนผสมอยู่มาก เขาได้ตั้งราชวงศ์ขึ้นใหม่เรียกว่าไทปิง...แม้ว่าตัวเขาเองจะเป็นคนกวางตุ้ง แต่ก็ได้ย้ายขบวนการของเขาไปอยู่ในมณฑลกวางสีตั้งแต่ตอนแรก ๆ แล้ว ในราวปี พ.ศ.2404-2405 เป็นเวลาที่พวกกบฏมีอำนาจมาก...พวกกบฏได้逞หาได้มีกองทัพที่มีระเบียบและการปกครองอย่างมีหลักเกณฑ์ไม่...เกือบจะกล่าวได้ว่ากบฏได้逞ก็เป็นเพียงกองโจรที่ทำการปล้นสะดม สร้างความโหดร้ายและทำลายบ้านเมืองต่าง ๆ ตลอดทางที่ผ่านไปเท่านั้นเอง ใน พ.ศ.2407 หลังจากที่ถูกกองทัพนานาชาติซึ่งมีแม่ทัพอเมริกัน ฝรั่งเศส และอังกฤษเป็นผู้นำตามลำดับได้ช่วยรัฐบาลจีนปราบกบฏ อยู่เป็นเวลานาน พวกได้逞ก็ถูกต้อนให้ไปจมนมอยู่ในเมืองนานกิง และหลังจากนั้นไม่นานการกบฏก็ถูกปราบอย่างราบคาบ

พวกโจรซึ่งเข้ามาปล้นสะดมอยู่ในพระราชอาณาจักรสยามนั้น ก็เป็นพวกที่หลงเหลือจากการกบฏได้逞เป็นส่วนใหญ่ แต่จะเริ่มลงมาแต่ปีใด หลักฐานต่าง ๆ ยังขัดกันอยู่...ตามหลักฐานข้างไทยกล่าวว่า พวกฮ่อมีกำเนิดมาจากกบฏได้逞

และเป็นชาวกวางตุ้ง กวางสี ยูนนาน และเสฉวน เข้าใจว่าส่วนใหญ่ของพวกฮ่อจะเป็นชาวกวางสีจริงอย่างที่ฝรั่งว่า

กลุ่มที่ 2 เป็นกองโจรของชาวบ้านที่รวมตัวกันปล้นสะดมผู้อื่น เนื่องจากกบฏไต้เผ็งสร้างความทุกข์ยากไปทั่ว นอกจากมีผู้เสียชีวิตจำนวนมาก แคว้นต่าง ๆ ทางตอนใต้ของจีนก็ยากจนลง พืชพันธุ์ธัญญาหารต่าง ๆ ถูกทำลายและไม่มีใครทำการเพาะปลูก ชำร่วย “ใน พ.ศ.2419 เกิดน้ำท่วมใหญ่ในมณฑลทางใต้ ส่วนทางตอนเหนือแม่น้ำแยงซีขึ้นไปกลับปรากฏว่าเกิดฉาตภัยอย่างร้ายแรง เป็นผลให้เกิดโรคระบาดพืชติดตามมา ภาวะแห้งแล้งนี้ดำรงอยู่ถึง 2 ปีเต็ม” ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านที่รอดชีวิตจากการกบฏแต่กำลังอดอยากจึงรวมตัวกันเป็นกองโจร แต่เพราะมณฑลต่าง ๆ ในประเทศจีนล้วนอยู่ในภาวะยากจน “กองโจรเหล่านี้จึงต้องเดินทางไปหาที่ปล้นสะดมไกล ๆ โดยเฉพาะในที่ที่ไม่ได้รับผลร้ายของการกบฏไต้เผ็ง เป็นต้นว่าตังเกี๋ย และสิบสองจุไทซึ่งอยู่ทางใต้”

กลุ่มที่ 3 คือกบฏมุสลิมในมณฑลยูนนาน เนื่องจาก “ไม่พอใจกับการปกครองของรัฐบาลจีน ได้จับอาวุธขึ้นประหัตประหารชาวจีนที่นับถือศาสนาอื่น ๆ ในขณะเดียวกันก็มีลักษณะของสงครามศาสนาอยู่บ้างเหมือนกัน...พวกกบฏมุสลิมเหล่านี้และอาจเป็นไปได้ว่ามีพรรษาญที่อดอยากปนเปมาด้วยได้ยกหนึ่การปราบปรามและภาวะวิกฤตในยูนนานลงมาในตังเกี๋ยและสิบสองจุไทก่อนที่การกบฏจะเสร็จสิ้นลงใน พ.ศ.2417 เสียอีก พวกนี้ยกลงมาปล้นสะดมโดยใช้ธงแดงเป็นเครื่องหมาย จึงรู้จักกันในนามว่าฮ่อธงแดง”

กลุ่มที่ 4 คือคนพื้นเมือง แต่ “ไม่ได้หมายความว่ามาร่วมการปล้นสะดมโดยยกมาเป็นพวกเช่นพวกข่า แต่หาได้เข้ามาร่วมกับพวกฮ่อด้วยการแปลงเพศตนเองให้เป็นฮ่อ” คนกลุ่มนี้อาจแบ่งออกได้เป็น 3 จำพวก ได้แก่

ก. ชาวบ้านที่กลัวอำนาจฮ่อ ไม่อาจหนีไปได้จึงจำ “ต้องยอมเข้าทำฮ่อ คือเสมือนยอมเป็นข้าให้ฮ่อช่วงใช้ เท่ากับไปเป็นกำลังให้พวกฮ่อทั้งในทางปล้นสะดมและป้องกันตนเอง ในการปราบฮ่อเมื่อ พ.ศ.2429 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีแม่ทัพไทยเล่าว่าพวกฮ่อที่ค่ายบ้านนาปา เป็นฮ่อแท้แต่เพียง 40 คน นอกนั้นเป็นพวกไทยแท้ (หรือบางแห่งเรียกไทยไท) ที่ต้องเข้าเป็นพวกฮ่อด้วยความกลัว เมื่อพวกฮ่อแท้หนีไปแล้ว พวกนี้ก็รีบมายอมสวามิภักดิ์ต่อกองทัพ นอกจากนี้ยังมีพวกที่เข้ามาทำฮ่อเพราะต้องการจะปล้นสะดมหาอาณาประโยชน์ส่วนตัว โดยใช้กำลังของฮ่อสนับสนุนก็มีบ้าง”

ข. เด็กในหมู่บ้านที่ “ฮ่อเอามาเลี้ยงไว้ ให้พื้นเปียชุ่มหม่แต่งตัวอย่างพวกฮ่อ” หลังจากที่เข้าปล้นสะดมหมู่บ้านนั้น ๆ และฆ่าพวกผู้ใหญ่ที่จีนฮ่อคิดว่าจะทำอันตรายแก่ตน แต่ไม่ฆ่าเด็ก

ค. “พวกคนพาล สู้ฟัน เสพสุรา ไม่อาจหากินด้วยกำลังตัวได้ ก็ยอมเข้ากับพวกฮ่อไว้เปื้อนถือเพศเช่นฮ่อไปเลย ทั้งนี้เพื่อจะได้ร่วมในการปล้นสะดมหาประโยชน์เลี้ยงชีพ” (Eoseewong, 1966, pp. 44–45)

หลังจากที่กบฏได้แผ่ถึงกบฏปราบปราม กองกำลังฮ่อก็ถอยร่นเข้าสู่แถบเทือกเขาของดงเกีย ซึ่งมีกระบู่ใน ค.ศ.1873 (หรือ พ.ศ.2416) แต่หลังจากตรวจสอบหลักฐานบางชิ้น นิธิวิเคราะห์ว่า “เวลาคร่าวๆ ของปีที่พวกฮ่อเริ่มลงมาในดงเกียได้ว่าอยู่ในเวลา 4 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2409 ถึง พ.ศ.2413” และได้ “เข้ามาในสิบสองจุไทในราว ๆ พ.ศ.2415 เป็นขั้นแรก ก่อนที่จะขยายอำนาจต่อไปยังแคว้นอื่น ๆ ในลาว” พวกฮ่อปล้นสะดมก่อความเดือดร้อนในดงเกีย แต่กองทัพเวียดนามไม่สามารถขับไล่พวกฮ่อออกไปได้ ว่ากันว่าจักรพรรดิเวียดนามจึงขอความช่วยเหลือจากจักรพรรดิจีนให้ช่วยปราบพวกฮ่อ แต่ก็ไม่ได้ผลมากนัก ในขณะนั้นพวกฮ่อก็แตก “ออกเป็นสองพวก คือพวกธงดำอันเป็นพวกทหารประจำการเดิม [ที่จีนส่งมาช่วยปราบกบฏได้แผ่] โดยมีลิว วินห์ พัก (Liu Vinh Phouc) เป็นหัวหน้า อีกพวกหนึ่งได้แก่พวกธงเหลือง ซึ่งเป็นพวกกบฏได้แผ่เดิม มีหัวหน้าชื่อ พู ลัน ซี (Phu Lan Si)”⁸ จักรพรรดิเวียดนามผู้ไร้อำนาจในดินแดนเทือกเขา “จึงได้ขอร้องให้ลิว วินห์ พัก ขับไล่พวกธงเหลืองออกไป พร้อมกันนั้นก็แต่งตั้งให้เขาได้มีตำแหน่งในทางทหารของญวน และถือว่าทหารของเขาเป็นกองทัพของประเทศไปด้วย”

นอกจากกบฏปราบปรามอย่างหนัก ภัยพิบัติทางธรรมชาติและความยากจนในประเทศจีน อีก 1 สาเหตุที่พวกฮ่อรุกรานเข้าไปในดินแดนของลาวและดงเกียอาจเป็นเพราะ “ต้องการยึดทรัพย์สินที่ได้จากการปล้นเอาเป็นอาณานิคมประโยชน์และยึดเอาดินแดนที่อ่อนแอ พวกฮ่อได้ทำให้ดินแดนญวนว่างเปล่าปราศจากผู้คนเพื่อจับจองทำมาหากินเป็นของตนเอง นอกจากนี้อาจเป็นไปได้ว่าเพื่อแสวงหาแหล่งสำหรับการปล้นสะดม” (Eoseewong, 1966, pp. 48–52)

การปราบฮ่อในสมัยรัชกาลที่ 5 มีรายละเอียดมากเกินกว่าจะบรรยายได้หมดในที่นี้ ทว่านิธิได้ให้คำสรุปที่น่าสนใจว่า “...การรุกรานของพวกฮ่อ ไทยได้โอกาสปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าของดินแดนลาวอีกครั้งหนึ่ง โดยส่งทหารออกไปปราบปรามเพื่อความสงบร่มเย็นของประชาชนในดินแดนที่เป็นประเทศราชของไทย ในตอนหลังไทยได้ใช้กองทหารที่ส่งไปปราบฮ่อเป็นเครื่องมือในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อป้องกันดินแดนลาวตอนเหนือให้พ้นจากการแสวงหาอาณานิคมของฝรั่งเศส

⁸ งานเขียนภาษาอังกฤษบางชิ้นสะกดชื่อว่า ‘หลิว ยงฟู’ (Liu Yongfu) เป็นคนจีนฮากกา และ ‘เหลียง ซานชี’ (Liang Sanqi) ตามลำดับ

ในขณะเดียวกันฝรั่งเศสก็อาศัยการรุกรานของฮ่อไว้เป็นข้ออ้างในการแทรกแซงในดินแดนลาวเช่นกัน เพราะฉะนั้นการปราบฮ่อครั้งสุดท้ายใน พ.ศ.2431 จึงเป็นทั้งการต่อสู้กับเหล่าร้ายและต่อสู้กันระหว่างประเทศทั้งสองในทางการทูตเพื่อจะได้ดินแดนสิบสองจุไทไว้ในครอบครองของตน” (Eoseewong, 1966, p. 200) แต่ในที่สุดฝรั่งเศสก็สามารถครอบครองหัวพันและสิบสองจุไทได้สำเร็จ

น่านาสินค้า สารพันพ่อค้า

อันที่จริง เส้นทางสายใหม่เป็นเพียงหนึ่งในเส้นทางการค้ามากมายที่ยังไยกันเป็นเครือข่ายการค้าที่มีนับไม่ถ้วนในโซเมียม ตั้งแต่ตลาดระดับหมู่บ้าน เมืองการค้าขนาดเล็กและใหญ่ จากตลาดท้องถิ่นไปสู่เมืองหลวง ถึงระดับเมืองการค้าใหญ่ระดับรัฐข้ามรัฐ ไปจนถึงเครือข่ายการค้าที่กว้างไกลออกนอกเขตโซเมียม ทั้งนี้เพราะโซเมียมมั่งคั่งด้วยทรัพยากรมีค่ามหาศาล ทั้งชนิดและปริมาณ ที่ถูกผันแปรเป็นสินค้าที่ตลาดมากมายต้องการ ทั้งไกลและใกล้

ได้กล่าวแล้วว่าโซเมียมมีพื้นที่กว้างขวางมีความแตกต่างอย่างมากด้านภูมิประเทศและภูมิอากาศ ส่งผลให้พืชพรรณและสัตว์ป่า ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติมีความหลากหลายจึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ผมเสนอให้แบ่งพื้นที่ในโซเมียมออกเป็นโซนต่าง ๆ เพื่อให้เข้าใจความแตกต่างทั้งด้านทรัพยากร ผู้คนและกิจกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจ-การค้า

หนึ่งในตัวอย่างที่สะท้อนถึงความแตกต่างของโซนที่ส่งผลต่อกิจกรรมของคนบนที่สูงในโซเมียมคือ ‘โซนชายแดนจีน-เวียดนาม (ญวนนาน-กวางสี-สิบสองจุไท บริเวณเมืองลายเจิว-หล่าวกาย-ห้าซาง-กาวบั้ง-หลั่งเซิน)’ (ตามการแบ่งโซนในโซเมียมของผม) ที่การค้าข้ามพรมแดนเวียดนาม-จีนดำเนินมานานนับศตวรรษ ทำให้คนเวียดนามและชาวจีนมีสินค้านานาชนิดสำหรับการบริโภค

ลี ทานา (Li Tana) นักประวัติศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลีย ศึกษาเอกสารการจัดเก็บภาษีในช่วงครึ่งแรกคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในเวียดนาม และพบข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับเขตกาวบั้ง (Cao Bàng) ของเวียดนาม ซึ่งติดกับมณฑลกวางสีของจีน เช่น ราคาสินค้าใน ค.ศ.1813 พบว่าค่าครองชีพในเมืองบนที่สูงและหมู่บ้านใกล้เคียงสูงกว่าในบริเวณที่ราบปากแม่น้ำ เช่น หมูและเป็ดในตลาดบนที่สูงมีราคาสูงกว่าราว 20-60% ไก่แพงกว่า 4 เท่า และไข่ไก่แพงกว่า 2 เท่า ของราคาในบริเวณที่ราบปากแม่น้ำ ตรงกันข้าม สินค้าจากประเทศจีนที่ขนส่งข้ามพรมแดนจากจีนเข้าสู่เวียดนาม เช่น ถ้วยชาเซรามิค ถ้วยสุราจีน ผ้าฝ้าย

จากแต่จิวและเมืองในมณฑลเจียงซี หม้อสำริด ผลไม้แห้ง กระดาษสี และสินค้าอีกหลายชนิด ราคาสินค้าเหล่านี้ในเมืองบนที่สูงจะถูกกว่าราคาในบริเวณที่ราบปากแม่น้ำ จนอาจสรุปได้ว่าเมืองชายแดน 6 เมืองบนที่สูงของเวียดนามมีสินค้าจากจีนมากกว่าที่อื่น ๆ ในเวียดนามเพราะการค้าบนเทือกเขาสูงระหว่าง 2 ประเทศ (Li, 2012)

ส่วนใน ‘โซนชายแดนลาว-เวียดนาม’ (พงสาลี-หัวพันฯ-สิบสองจุไท บริเวณเมืองแถงหรือเดียนเบียนฟู [Diên Biên Phủ]-แท้งหว่า [Thanh Hóa]) ในศตวรรษที่ 19 พบว่า

สินค้าออกที่สำคัญของลาวตอนเหนือได้แก่เบนจามิน กัม [ยางไม้มีกลิ่นหอม ใช้ทำกำยานหรือผสมยาสมุนไพร-นิตี] ซึ่งมีผลิตมากในหัวพันและผ้าไหม ทั้งสองอย่างนี้มีคุณภาพดีจนมีชื่อเสียง นอกจากนี้มี ชีผึ่ง คราม อบเชย กฤษณาชนิดหนึ่ง กระวาน สีเสียด ครั่ง นอแรด และเขากวางซึ่งชาวจีนใช้ทำยา งาม้าง ฝ้าย และไขปลาค

ในพวกสินค้าเหล่านี้ กัมเบนจามินมีความสำคัญที่สุด ซึ่งจะถูกส่งลงมายังกรุงเทพฯ สูลังคโปร์และลอนดอนในที่สุด ต่อจากนั้นพ่อค้าอังกฤษก็จะขายต่อให้แก่ตลาดในเบลเยียมและฝรั่งเศส เพราะต้องการไปทำสีผิง ทุกปีจะมี กัม เบนจามิน ส่งออกนอกถึงเกือบ 20 ตัน เป็นมูลค่า 2,300 ปอนด์สเตอร์ลิงค์ งาม้างส่งออกปีหนึ่งประมาณไม่เกิน 4 ตัน เป็นมูลค่า 1,900 ปอนด์ (Eoseewong, 1966, pp. 25-26)

และในบริเวณสิบสองจุไทมีแร่ทองแดงอยู่มาก โดยเฉพาะในเขตเมืองไล กล่าวกันว่าเป็นทองแดงที่มีคุณภาพดีมากด้วย นอกจากนี้ก็มีเหมืองเงินอยู่บ้าง มีผู้พบตะกั่วอยู่ในตามลำธารเสมอ แม้พวกฮ่อก็รู้ดีในเรื่องนี้ เพราะฉะนั้นในหมู่เครื่องบรรณาการที่เมืองในสิบสองจุไทต้องนำไป “หู้” ฮ่อนั้น ฮ่อก็เรียกร้องเอาตะกั่วด้วย เพื่อนำไปใช้ทำกระสุนปืน นอกจากนี้มีฝ้าย ลูกกระวานขาว ลูกกระวานดำ คลั่ง ฯลฯ ซึ่งเป็นสินค้าออกประจำแคว้น

อย่างไรก็ตาม การค้าของสิบสองจุไทผูกพันกับจีนและญวนมากกว่ากับไทย ดังจะเห็นได้ว่าสินค้าออกของสิบสองจุไทล้วนส่งไปขายทางเมืองจีนหรือญวนทั้งสิ้น แม้หลักฐานทางฝ่ายไทยเองก็ยอมรับ จนในสมัยก่อนหน้านี้ไม่นาน เงินที่ใช้ในสิบสองจุไทล้วนเป็นเงินมุ่น เงินแท่งซึ่งเป็นเงินของจีนและญวน ด้วยการค้าขายแลกเปลี่ยนระคนไปทั้งจีนและญวนมาแต่เดิม (Eoseewong, 1966, pp. 34-35)

ที่น่าสังเกตคือกระวานยังคงเป็นสินค้าที่เป็นที่ต้องการในปัจจุบัน แต่การเพาะปลูก/เก็บเกี่ยวไม่ใช่เรื่องง่ายเพราะเป็นพืชที่พบบนที่สูง ซาร่า เทอร์เนอร์ ศึกษาคนม้งที่อาศัยอยู่บนเทือกเขาสูงของซาปา เมืองหลวงกายของเวียดนาม (จีน-เวียดนาม

ไซนญูนาน-กวาสี-สิบสองจุไท บริเวณเมืองลายเจิว-หล่าวกาย-ห้าซาง-การบัง-หลั่งเซิน-นิติ) ผู้คนยังชีพอยู่ด้วยการเก็บเกี่ยวกระวาน คำขายผ้าทอ และนำเที่ยวแบบเดินป่า เทอร์เนอร์รายงานว่ากระวานดำ (*Amomum aromaticum*) พืชที่เติบโตตามธรรมชาติในป่าไม้บนเขาสูง นอกจากไม้ซุง กระวานดำเป็นของป่าที่กำลังเป็นที่ต้องการในประเทศจีนและที่อื่น ๆ ในเอเชีย ใน ค.ศ.2005 คนม้งใน 1 ครัวเรือนเก็บเกี่ยวกระวานจากป่าในเขตอุทยานแห่งชาติโดยเฉลี่ยได้ราว 70-100 กิโลกรัม ราคาซื้อขายหน้าสวนประมาณกิโลกรัมละ 56,000 ดองเวียดนาม 2 ปีต่อมาคือใน ค.ศ.2007 ราคาขึ้นสูงถึงราวกิโลกรัมละ 80,000-100,000 ดองเวียดนาม แต่กลับตกลงเหลือ 60,000 ดองเวียดนาม ใน ค.ศ.2008 และ 65,000 ดองเวียดนาม ใน ค.ศ.2009 (Turner, 2012)

ฝิ่น

ซอง มิซู ระบุว่าฝิ่นเป็นสินค้าที่มีกำไรสูง เมื่อฝรั่งเศสเริ่มเข้ามาควบคุมตั้งเกี่ยวชนชาติพันธุ์บนที่สูงบริเวณภาคตะวันตกเฉียงใต้ของจีนและตอนเหนือของเวียดนามคือคนปลูกฝิ่น การแข่งขันในการค้าฝิ่นระหว่างรัฐบาลจีนและชาติตะวันตก เช่น อังกฤษและฝรั่งเศส ส่งผลกระทบอย่างมหันต์ต่อชีวิตผู้คนและด้านอื่น ๆ แต่ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสมีไฟเหนือกว่า และสามารถเข้าสู่แหล่งผลิตฝิ่นในพม่าและอินโดจีนได้ ฝรั่งเศสสร้างทางรถไฟสายญูนาน-ด่งเกีย เชื่อมเมืองไฮฟองในลุ่มน้ำแดงกับเมืองคุนหมิงในญูนานเสร็จสมบูรณ์ใน ค.ศ.1910 เป็นเส้นทางขนส่งสินค้าที่สำคัญ

ในตอนนั้นคนบนที่สูงเป็นผู้ผลิตฝิ่น คนโตในหมู่บ้านเป็นคนกลางรับซื้อฝิ่นไปขายให้คนในที่ราบลุ่ม ที่อาจเป็นคนเวียดนามหรือพ่อค้ากลุ่มอื่น เพื่อแสดงว่าการค้าฝิ่นสำคัญมากเพียงใด มิซูรายงานตัวเลขของรายได้รวมทั้งหมดจากการค้าฝิ่นระหว่าง ค.ศ.1898-1922 ว่ามีผลให้งบประมาณของการบริหารงานในอาณานิคมฝรั่งเศสผันแปรระหว่างร้อยละ 25 และร้อยละ 42 แล้วอธิบายโดยเปรียบเทียบว่าในทางปฏิบัติ หากฝิ่นที่ผลิตในด่งเกียในระยะเวลา 1 ปี ตกอยู่ในมือของเวียดนามห์ เงินกำไรจากการค้าฝิ่นจะสามารถทำให้กองกำลังต่อต้านฝรั่งเศสของชาวเวียดนามมีเงินมากพอในการซื้ออาวุธและยุทธโศปกรณ์เพื่อสนับสนุนกองกำลังในการรบใน ค.ศ.1952 ซึ่งเป็นปีที่การสู้รบที่ดุเดือดที่สุดของสงคราม กองทัพเวียดนามห์เปิดฉากการรุกรับหลายครั้งในภาคเหนือแต่ไม่สัมฤทธิ์ผล (Michaud, 2000, pp. 61-62)

ดูเหมือน ซอง มิซู ต้องการบอกเราว่า หนึ่ง การค้าฝิ่นทำกำไรมหาศาล จึงไม่น่าแปลกใจที่รัฐจารีตเดิมในดินแดนนี้และรัฐอาณานิคมต้องการเข้ามาควบคุม

การซื้อขาย และสอง หากเวียดนามที่มีทุนรอนมากพอที่จะซื้ออาวุธคงสามารถแผ่เจตคติและชนะสงครามต่อต้านฝรั่งเศสสำเร็จตั้งแต่ ค.ศ.1952 แล้ว

นักวิชาการบางคน (Culas & Michaud, 1997) กล่าวว่าหลังจากที่ทางรถไฟสายต่งเกีย-ยูนนานสร้างเสร็จ ชนกลุ่มน้อยในจีนตอนใต้ได้เข้าร่วมในการแย่งชิงที่ดินเค็ดในการค้าฝิ่นในระดับนานาชาติที่ใหญ่โต ในระดับท้องถิ่น คนโลโล เข้าและม้ง ผู้ผลิตฝิ่นรายใหญ่ 3 กลุ่ม ตระหนักถึงผลประโยชน์ของการค้าฝิ่นและติดตามเผ่าคูการแข่งขันทางการค้าระหว่างคนจีนและชาวยุโรป ในขณะเดียวกันชาวยุโรปก็พยายามเข้าไปมีส่วนในการค้าให้มากที่สุด และในไม่ช้าก็พบว่าพวกตนกำลังเข้าสู่สงครามทางเศรษฐกิจกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลจีน ผู้ไม่ยอมเป็นสองรองใคร นักวิชาการทั้งสองจึงสันนิษฐานว่าการต่อต้านและกบฏต่าง ๆ ที่สั่นสะเทือนภาคใต้ของประเทศจีนในช่วงครึ่งหลังศตวรรษที่ 19 ที่ส่งผลให้เกิดการอพยพของผู้คนจำนวนมาก อาจเกี่ยวข้องกับความต้องการในการควบคุมการผลิตและการค้าฝิ่นก็ได้ (Culas & Michaud, 1997, p. 219)

แอน แมกซ์เวลล์ ฮิล (Ann Maxwell Hill) ชี้แจงว่าส่วนใหญ่ของฝิ่นที่ปลูกในมณฑลยูนนานและรัฐฉานจะถูกขนส่งไปเมืองอื่น ๆ ในประเทศจีน ฝิ่นจากยูนนานอาจถูกส่งลงไปถึงต่งเกียในเวียดนาม ส่วนพ่อค้าจากยูนนานจะขนส่งฝิ่นจากรัฐฉานลงสู่ใต้สู่สยามบนเส้นทางที่เรียกว่า ‘ถนนทองคำ’ (Golden Road) คือจากเชียงตุงสู่เชียงแสน เชียงราย และเชียงใหม่ พ่อค้าจีนที่สามารถจัดขบวนคาราวานที่มีอาวุธหนักครบครันและเงินทุนที่จำเป็น เดินทางซื้อขายฝิ่นระหว่างยูนนานตะวันตกและรัฐฉานจะทำกำไรก้อนใหญ่เมื่อกลับถึงหมู่บ้านและเมืองการค้าในประเทศจีน ฮิลพาดพิงถึงรายงานเรื่องการค้าฝิ่นใน ค.ศ.1917 ที่กล่าวถึงคาราวานค้าฝิ่นที่มีเงินทุนจำนวน 4 แสนดอลลาร์ (ไม่ระบุว่าเป็นเงินสกุลอะไร-นิต) ที่สามารถซื้อฝิ่นหนักถึง 150,000 ออนซ์ในพม่า ขบวนคาราวานเริ่มต้นด้วยสมาชิกร่วมเดินทาง 200 คน และม้า 160 ตัว ระหว่างทางเจอคาราวานอีกขบวนหนึ่งจึงเข้าร่วมเป็นคาราวานเดียวกัน มีสมาชิกเพิ่มเป็น 300 คน และม้า 200 ตัว มีปืนเล็กยาวและมือสั้น จำนวน 170 กระบอก ใช้เวลาเดินทางไปกลับ 172 วัน ขบวนคาราวานแวะพักในเมืองย่างกุ้ง 42 วัน และตั้งแคมป์พักกลางทาง 47 ครั้ง

ฝิ่นมิได้เป็นเพียงสินค้ามีค่าเท่านั้น หากยังเป็นองค์ประกอบสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนจีนและคนบนที่สูง และระหว่างคนบนที่สูงด้วยกัน ดังตัวอย่างของชาวยิ (Yi) ที่อาศัยอยู่ในบริเวณตะวันตกเฉียงเหนือของยูนนาน ในช่วงปลายราชวงศ์ชิง พ่อค้าคาราวานจะนำฝิ่นที่ชาวยิปลูกไปขายในเมืองการค้าต่าง ๆ

ในยุennานและเสฉวน เมื่อเดินทางผ่านบริเวณที่เรียกว่า ‘เทือกเขากะฉิน’ (Kochin Hills–เป็นเทือกเขาสูงชันบริเวณพรมแดนจีน–พม่า–นิติ) ขบวนการาวานจะเดินทางผ่านถิ่นของคณียเพื่อความปลอดภัย เพราะได้รับการปกป้องคุ้มครองจากผู้นำของคณียและผู้นำท้องถิ่นที่ได้รับการยอมรับจากรัฐบาลจีน

ฮิลล์เล่าว่าผู้เฒ่าท้องถิ่นบอกเธอว่าเริ่มจากทศวรรษ 1920 ผิ่นได้กลายเป็นพืชที่คนบนที่สูงนิยมปลูกเพราะพวกเขามีได้มีชีวิตอยู่ด้วยการเพาะปลูกพืชเพื่อบริโภคแบบเดิมอีกต่อไป–ผิ่นได้กลายเป็นพืชที่ทำรายได้หลัก–และถูกใช้เป็นหลักในการเทียบมูลค่าสินค้าต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นไข่เป็ด เหล้า น้ำตาล หม้อ ใบชา และสินค้าชนิดอื่น ๆ จะถูกชั่งน้ำหนักเปรียบเทียบกับน้ำหนักของผิ่น รวมทั้งปิ่นที่ผู้นำของคณียต้องการเพื่อใช้ในการรักษาอำนาจของตนไว้ โดยนำผิ่นที่เป็นส่วยเรียกเก็บจากชาวบ้านไปแลกกับปืนเล็กยาวและปืนกลที่ได้มาใช้ภายหลัง (Hill, 1998, pp. 42–43)

พ่อค้าฮ่อ

ดังที่นิติได้แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่าง ‘ฮ่อ’ ที่เป็นพ่อค้าและ ‘โจรฮ่อ’ ผมจึงขอกล่าวถึงพ่อค้าฮ่อผู้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการค้าและเศรษฐกิจในไซเบี

แอน แม็กซ์เวล ฮิลล์ อธิบายว่าคำเรียกคนจีนจากญูนนานว่า ‘ฮ่อ’ ถูกใช้กันอย่างลับสน มีความหมายครอบคลุมคนจีนหลายกลุ่ม บางครั้งจึงเกิดความเข้าใจผิดขึ้นด้วยเหตุนี้ผมจะเน้นเฉพาะ ‘ฮ่อ’ ตามความเห็นของฮิลล์ (Hill, 1998) ที่หมายถึงพ่อค้าที่เดินทางค้าขายระยะไกลข้ามชายแดนของประเทศ เช่น จากมณฑลญูนนาน ประเทศจีน เข้าสู่เวียดนาม ลาว พม่า ลงมาถึงภาคเหนือของประเทศไทย พ่อค้าฮ่อมักเดินทางกันหลายคน (ด้วยเหตุผลเรื่องความปลอดภัย การป้องกันโจรผู้ร้าย และเหตุผลอื่น) เป็นขบวนการาวาน ใช้ลาหรือล่อเป็นพาหนะในการบรรทุกสินค้า (มีรายงานว่าบางคาราวานใช้ม้า แต่ไม่พบบ่อยนัก) มักมีความเข้าใจว่าพ่อค้าฮ่อเป็นมุสลิมแต่ก็ไม่เสมอไป นอกจากนี้มีพ่อค้าหลายกลุ่มที่เดินทางค้าขายเป็นขบวนการาวาน การระบุอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ของฮ่อจึงไม่ใช่เรื่องง่าย

ฮิลล์สัมภาษณ์คนจีนจากญูนนานในเชียงใหม่เพื่อสืบหาที่มาของคนกลุ่มนี้เล่าพาดพิงถึง ‘เถิงชง’ (Tengchong) ในญูนนานว่าเป็นถิ่นฐานเดิมของพวกเขา ซึ่งมีรายละเอียดมากมายไม่สามารถกล่าวถึงได้หมด ดังนั้นผมขอเริ่มด้วยคำบรรยายของฮิลล์ที่ว่าพ่อค้าคาราวานฮ่อสร้างเครือข่ายเส้นทางการค้าที่แตกกิ่งก้านสาขาเหมือนต้นไม้ในมณฑลญูนนาน จากเมืองคุนหมิงไปเมืองต้าหลี่และลี้กเข้าไปในบริเวณที่ทุรกันดาร ยากลำบากต่อการเดินทาง ประกอบกับสินค้าท้องถิ่นที่ไม่ทำกำไร ขบวนการาวานจึงหยุดแค่นั้น ก่อนที่อาณานิคมตะวันตกจะเข้ามามีอำนาจในเอเชีย

ตะวันออกเฉียงใต้ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ขบวนการวานของพ่อค้าฮ่อเดินทางจากมณฑลยูนนานลงใต้ไกลไปถึงเมืองมะละแหม่งในพม่า อุตุนิตต์ในสยามและหลวงพระบางในลาว

สินค้าส่วนใหญ่ที่พ่อค้าฮ่อค้าขายในอดีตมักเป็นวัตถุดิบ ยกเว้นใบชาและเกลือ เช่น ฝ้าย ที่ผลิตในภาคเหนือของพม่าเข้าสู่จีน จนถึงศตวรรษที่ 19 ฝ้ายได้กลายเป็นสินค้าหลักที่พ่อค้าจีนสรรหาเพื่อส่งป้อนอุตสาหกรรมสิ่งทอที่กำลังรุ่งเรืองในยูนนาน อีกทั้งยังเข้าร่วมในธุรกิจเหมืองแร่ในรัฐฉาน บางครั้งก็ทำเหมืองแร่เองด้วย มีรายงานว่าในศตวรรษที่ 16 คนจีนควบคุมการทำเหมืองแร่ทั่บทิโมก (Mogok) ทางเหนือของเมืองมัณฑะเลย์ เหมืองแร่เงินในบอว์ดวิน (Bawdwin) (ที่ซึ่งแทบจะพูดได้ว่าคนจีนผูกขาดการทำเหมืองจนกระทั่ง ค.ศ.1868 เมื่อเกิดกบฏจีนมุสลิมขึ้นในยูนนาน และทำให้คนจีนต้องละทิ้งการทำเหมือง เอาตัวรอดหนีการสู้รบ-นิตติ) และเหมืองแร่หยกในโมกอง (Mogaung) (Hill, 1998, pp. 35-36)

คาราวานพ่อค้าฮ่อมักเดินทางในฤดูแล้ง ระหว่างเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนเมษายน โดยมีเส้นทางคือทิศตะวันตกไปสู่ที่พม่าตอนบน ทิศเบตทางทิศเหนือ มณฑลกุ้ยโจวและกวานสีทางทิศตะวันออก และตอนบนของเอเชียตะวันออกเฉียงทางทิศใต้ในประเทศพม่า ปรกติจะแวะที่เมืองมยิตยิโน (Myitkyina) บะมอ น้ำคำ ลาเลี้ยว (Lashio) เชียงตุง และมะละแหม่ง ในทิศเบต ขบวนการคาราวานจะขึ้นเหนือสุดที่เมืองบาตัง (Batang-เมืองเล็ก ๆ แต่สำคัญเพราะเป็นจุดแวะพักของคาราวานพ่อค้าระหว่างมณฑลเสฉวนของจีนและเมืองลาซาในทิศเบต สินค้าหลักคือใบชาและผ้า-นิตติ) และคังดิง (Kangding) ทิศตะวันออกจะไปถึงเมืองกุ้ยหยางในมณฑลกุ้ยโจว และไปไกลถึงเมืองไปเซอในมณฑลกวานสี (บนชายแดนจีน-เวียดนาม และระหว่างมณฑลกุ้ยโจวและยูนนาน) และลงใต้ไปถึงเมืองหล่าวกายในตั้งเกีย เมืองหลวงพระบางและแม่สะเรียง (เพื่อลงใต้ไปจนถึงเมืองมะละแหม่ง) สินค้าหลักของคาราวานพ่อค้าในสมัยนั้น ได้แก่ ฝ้าย ใบชา และฝิ่น สินค้าชนิดอื่นก็มียาจีน เกลือ ครั่ง เหล็ก และสินค้าอุตสาหกรรม ผ้าไหม ฯลฯ (Hill, 1998, p. 38)

ของป่าประเภทเขากวางและส่วนอื่น ๆ ของสัตว์ป่าที่เป็นส่วนประกอบของเครื่องยาจีนเป็นสินค้าที่มีราคาสูงในตลาดยาของชาวจีน สินค้าประเภทนี้ถูกซื้อขายและขนย้ายโดยพ่อค้าคาราวานฮ่อจากบนที่สูงลงไปสู่เมืองการค้าในที่ราบ เช่น เมืองเชียงตุง ซึ่งเป็นตลาดซื้อขายเขากวาง ส่วนครึ่งและไม้การบูรที่ใช้ทำโลงศพก็เป็นสินค้าที่พ่อค้าฮ่อซื้อจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อนำไปขายในตลาดจีน (Hill, 1998, p. 45)

มีการตั้งข้อสงสัยกันว่าพ่อค้าฮ่อมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับคนบนที่สูงที่ห่างไกล หรือถูกมองว่าอันตราย เช่น เป็นเวลานานทีเดียวที่มีเพียงพ่อค้าฮ่อกลุ่มเดียวที่เดินทางจากยูนนานเข้าสู่เทือกเขาสูงถิ่นของคนม้ง นำสินค้า เช่น เกลือ เหล็ก สินค้าอุปโภคบริโภคหลายชนิด ไปขายให้คนม้ง แลกเปลี่ยนกับพืชพรรณที่เป็นสมุนไพรและที่เป็นส่วนประกอบของยาจีน (Culas & Michaud, 1997, p. 217) หรือในคริสต์ศตวรรษที่ 19 คาราวานของพ่อค้าฮ่อจากยูนนานเดินทางข้าม ‘เทือกเขาแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้’ ของโซเมียเพื่อค้าขายฝิ่นและเกลือกับคนว่า คนบนที่สูงผู้ถูกมองว่าป่าเถื่อนและอันตรายในสมัยนั้น ผู้มีถิ่นฐานบนพรมแดนระหว่างรัฐฉานและภาคใต้ของจีน (Scott, 1932, p. 299)

ท่ามกลางมีแต่พวกฮ่อเท่านั้นที่เป็นพ่อค้าคาราวานทางไกล มีบันทึกในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ของนักเดินทางชาวตะวันตกผู้หนึ่งว่าได้พบขบวนคาราวานของพ่อค้าชาวทิเบตเดินทางสู่เมืองสิมาว ทางใต้ของมณฑลยูนนานในจีน เพื่อซื้อใบชาที่ผลิตโดยคนไต แล้วเดินทางไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เพื่อไปที่เมืองต้าหลี่ ลี้เจียง เต๋อซัน เพื่อซื้อหนังสือสัตว์ ขนแกะ สมุนไพร และสัตว์ที่มียังชีวิต ตลอดจนสินค้าท้องถิ่นตามที่ต่าง ๆ ที่ขบวนคาราวานหยุดแวะ ในฤดูแล้ง นอกจากขบวนพ่อค้าคาราวานยังมีพ่อค้าอื่น ๆ ที่เดินทางถึงเมืองการค้าในพม่าตอนบนและภาคเหนือของประเทศไทยด้วย บางครั้งพ่อค้าเหล่านี้ก็เดินทางขึ้นลงเหนือใต้หลายครั้งในฤดูแล้งเพื่อซื้อใบชาไปขายในบริเวณชายแดนจีน-ทิเบต (Hill, 1998, p. 41)

อักษรและความเป็นสมัยใหม่

สก๊อตต์เสนอเหตุผลที่คนบนที่สูงเป็นสังคมปากเปล่า ไม่มีตัวหนังสือหรืออักษรใช้ และได้แย้งว่าอักษรและการอ่านออกเขียนได้เกี่ยวข้องกับ ‘รัฐ’ และเป็นเครื่องมือในการบริหารปกครอง ซึ่งเป็นสิ่งที่คนบนที่สูงไม่ต้องการ (Scott, 2009, Ch.6½) ทว่าความเป็นจริงจะซับซ้อนกว่าความเห็นของสก๊อตต์

ผมขอยกตัวอย่างของคนกะเหรี่ยงที่มีอักษรใช้หลายแบบ อะซุฮิโกะ คาโตะ (Atsuhiko Kato) ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาและอักษรกะเหรี่ยงชาวญี่ปุ่น รายงานว่าอักษรกะเหรี่ยงโพล่งไป๋วตะวันออก (Eastern Pwo Karen) มี 4 แบบ ได้แก่ อักษรโพล่งพุทธ อักษรโพล่งคริสต์ อักษรไก๋เซี่ย (Leke Script) และอักษรเหมียงจิงหู่ (Myainggyingu Script) ในอักษร 4 แบบนี้ อักษรโพล่งพุทธและอักษรโพล่งคริสต์ เป็นที่นิยมใช้มากที่สุด (Kato, 2021) ส่วนกะเหรี่ยงสะกอก็มีอักษรที่ประยุกต์มาจากอักษรในภาษาพม่าที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นโดยมิชชันนารีชาวอเมริกันในทศวรรษ 1830

ชนชาติพันธุ์ที่เรียกว่า ‘บาห์นาร์’ (Bahnar) ที่จัดอยู่ในตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก หรือมอญ-เขมร อาศัยอยู่ในบริเวณที่สูงภาคกลางของเวียดนาม ถูกจัดว่าเป็นชนกลุ่มใหญ่เป็นที่ 2 รองจากคนเวียดนามที่มีภาษาเขียนหรืออักษรของตนเอง ซึ่งใช้ตัวอักษรโรมันและมีความคล้ายคลึงกับอักษรในภาษาเวียดนาม อักษรของคนบาห์นาร์ถูกประดิษฐ์ขึ้นโดยมิชชันนารีชาวฝรั่งเศสใน ค.ศ.1861 ว่ากันว่าในสมัยที่เวียดนามเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส คนกลุ่มนี้มีความใกล้ชิดและทำงานร่วมมือกับมิชชันนารีเจ้าหน้าที่อาณานิคมและทหารฝรั่งเศส (LeBar, Hickey, & Musgrave, 1964, p. 136) นอกจากคนบาห์นาร์ ยังมีชนชาติพันธุ์ที่นับถือศาสนาคริสต์อีกหลายกลุ่มที่มีภาษาเขียนเป็นของตัวเอง

มีเรื่องเล่าในหมู่คนม้งว่าบรรพบุรุษของพวกเขาอยากอ่านออกเขียนได้และใช้อักษรม้ง แต่สูญหายไปหรือถูกทำลายเนื่องจากความขัดแย้งทางการเมือง คนม้งจึงเป็นคนบนที่สูงอีกกลุ่มหนึ่งที่ต้องการมีภาษาเขียนเป็นของตนเอง

เอลิสัน ลูอิส (Alison Lewis) เล่าถึงประวัติของมิชชันนารีตะวันตกที่เข้าไปเผยแผ่คริสต์ศาสนาในมณฑลยูนนานและกุ้ยโจวของจีนในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 มิชชันนารีเหล่านี้มีเป้าหมายที่คนบนที่สูง แต่ต้องประสบกับอุปสรรคมากมาย ไม่ว่าจะเป็นภูมิประเทศที่เป็นเทือกเขาสูงชัน การเดินทางแสนลำบาก ปัญหาในการสื่อสารติดต่อกับคนท้องถิ่นที่ส่วนใหญ่เป็นคนม้ง ทศกศัตถ์ของมิชชันนารีที่มีรากฐานในศาสนาคริสต์ต่อคนม้ง เช่น การมีภรรยาหลายคน การสูบบุหรี่ ฯลฯ (หรืออาจเรียกว่าอคติทางวัฒนธรรมต่อคนม้ง) การแข่งขันกันระหว่างมิชชันนารีต่างนิกายเพื่อแย่งสาวกและปัญหาอื่น ๆ ทว่าสิ่งที่น่าสนใจคือบันทึกของมิชชันนารีระบุว่าคนม้งต้องการที่จะรู้หนังสือจึงบอกมิชชันนารีให้ “สอนพวกเราให้อ่านหนังสือ” มีความสงสัยและตั้งคำถามว่า “เยซูคือใคร?” ยิ่งกว่านั้น หนึ่งในมิชชันนารีคือ แซมมวล พอลลาร์ด (Samuel Pollard) (Lewis, 2000) ซึ่งเป็นชาวอังกฤษผู้ประดิษฐ์ภาษาเขียนม้งที่เรียกว่า ‘ตัวอักษรพอลลาร์ด’ (Pollard script) ขึ้นใน ค.ศ.1922 เป็นอักษรม้งที่ใช้แพร่หลายในหมู่คนม้งในมณฑลเสฉวนในระยะเวลาหนึ่งก่อนที่จะหมดความนิยมและเลิกใช้ไป

นอกจากตัวอักษรพอลลาร์ด คนม้งยังมีอักษรใช้อีกอย่างน้อย 3 แบบ ได้แก่ ‘ตัวอักษรพาหอ ม้ง’ (Pahawh Hmong) ที่ประดิษฐ์ขึ้นโดยชายลูกครึ่งม้ง-ขมุนาม Shong Lue Yang ผู้มีประวัติอันน่าอัศจรรย์เพราะไม่เคยเรียนหนังสือเลยแต่คิดค้นตัวอักษรได้ ความสามารถนี้ทำให้เขามีคนเลื่อมใสมากมายจนกลายเป็นที่สงสัย (และไม่พึงปรารถนา) ของเจ้าหน้าที่รัฐ จนถูกสอบสวนใน ค.ศ.1971 เชื่อกันว่าเขาประดิษฐ์ตัวอักษรม้งขึ้นด้วย ‘ตัวอักษร Ntawv Thoob Teb’ และ ‘ตัวอักษร Nyiakeng Puachue Hmong’

การรู้หนังสือและคริสต์ศาสนายังมีนัยของความก้าวหน้าและชีวิตสมัยใหม่ อีกด้วย ออสการ์ ซาเลมมิงค์ (Oscar Salemink) นักมานุษยวิทยาผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับ สังคมในบริเวณที่ราบสูงภาคกลางของเวียดนาม กล่าวถึงคนบนที่สูงว่าการเข้าวัด เป็นคริสต์ศาสนิกชนมิได้สะท้อนถึงการต่อต้านรัฐตามความคิดของสก็อตต์เท่านั้น หากยังมีนัยของการต้องการความเป็นสมัยใหม่ (modernity) กล่าวคือคนบนที่สูง ต้องการมีวิถีชีวิตตามสังคมสมัยใหม่ มีสิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิต เช่น จักรยานยนต์ โทรศัพท์ โทรศัพท์มือถือ รถกระบะ เสื้อผ้าสมัยใหม่ บ้านเรือนที่ทึบอยู่ เวลาเจ็บป่วย คนบนที่สูงอาจใช้วิธีแบบเดิมตามจารีต คือไปหาชามาน (shaman) หรือหมอสมุนไพร แต่พวกเขาก็ต้องการบริการด้านการแพทย์สมัยใหม่ตามคลินิกและโรงพยาบาลต่าง ๆ เช่นกัน พวกเขาต้องการให้ลูก ๆ ของตนได้เรียนหนังสือ หรือมีอักษรเป็นของตนเอง ไว้ใช้ ได้เดินทางท่องเที่ยวเหมือนคนอื่น ๆ (Salemink, 2015, p. 402)

ผมคิดว่าเราอาจพิจารณาว่าการรู้หนังสือ อ่านออกเขียนได้ มีอักษรเป็นของตนเอง คนบนที่สูงได้มาจากมิชชันนารี คนต่างชาติจากแดนไกล ผู้มากับความเชื่อทางศาสนาชุดใหม่ ควบคู่กับการนำโอกาสใหม่ ๆ และเครื่องมือที่นำไปสู่โอกาสเหล่านี้ (คืออักษรและการรู้หนังสือ) มาให้คนบนที่สูงด้วย

กาฬโซเมีย

ในบทความชิ้นล่าสุดของ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี ผู้ทิวิจัยเกี่ยวกับขบวนการ อาชญากรรมบนชายแดนไทย-พม่า เสนอคำนิยามใหม่ว่า ‘โซเมียอันมืดมิด’ (Dark Zomia) โดยโต้แย้งว่าบริเวณพรมแดนระหว่างประเทศยังคงเป็นชายขอบของอำนาจรัฐ พื้นที่ของผู้ที่ปฏิเสธอำนาจรัฐ แต่ผู้คนเหล่านี้มิได้ต่อต้านหรือหนีจากอำนาจรัฐแบบเดิม แต่ชายแดนไทย-พม่าได้กลายเป็นพื้นที่ของอาชญากรรมออนไลน์ และสแกมเมอร์ที่ก่อคดีไปทั่วภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีกลุ่มอาชญากร ชาวจีนผู้หลบหนีจากเงื้อมมือกฎหมายเป็นผู้กระทำการ สมคบร่วมมือกับกองกำลังติดอาวุธกะเหรี่ยงที่ควบคุมดินแดนแห่งนี้ โดยได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลทหารพม่า แม้ว่าโซเมียอันมืดมิดนี้ยังคงเป็นพื้นที่ของอนาธิปไตยที่ไร้ชื่อแป แต่มีใช้ของชนกลุ่มน้อยหลากหลายชาติพันธุ์เหมือนในอดีต หากเป็นที่ซ่อนสมของชนกลุ่มใหม่ คนจีนต่างฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจผู้หลบหนีจากรัฐจีน ที่มีทั้งเจ้าพ่อค้ายาเสพติด องค์กรก่อการร้าย และเจ้าของธุรกิจยักษ์ใหญ่ผู้มั่งคั่ง ผู้ทำรายได้มหาศาลจากธุรกิจผิดกฎหมาย

ปิ่นแก้วให้รายละเอียดที่น่าสนใจจากการสัมภาษณ์ผู้ที่ทำงานในพื้นที่ ทั้งที่สมัครใจและถูกหลอกลวงบังคับมา เกี่ยวกับเมืองใหม่ชเวกโกและเคเคพาร์ค ที่เบื้องหน้าเป็นโครงการด้านธุรกิจความบันเทิงของนักลงทุนชาวจีน แต่เบื้องหลังกระทำอาชญากรรมออนไลน์และสแกมเมอร์ที่ซ่อนเร้นลึกลับ มีกฎเกณฑ์และข้อห้ามมากมายที่บังคับใช้ด้วยกำลังและความรุนแรงโดยอาชญากรชาวจีน (Laungaramsri, 2025)

ความพยายามของฝ่ายไทยในการปราบปรามอาชญากรชาวจีนบน ‘โซเมีย อันมิตมิต’ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ที่ผ่านมา แม้ว่ารัฐบาลไทยพยายามประชาสัมพันธ์ให้เห็นถึงความมุ่งมั่นในปฏิบัติการนี้มากเพียงใดก็ตาม ดูจะไร้ผล เพราะยังคงมีรายงานว่าเมืองใหม่ชเวกโกสว่างไสวด้วยแสงไฟฟ้ายามค่ำคืน ดูคึกคักด้วยกิจกรรมที่คนภายนอกไม่อาจทราบได้ ทั้งนี้เพราะดินแดนแห่งนี้ไม่เพียงแต่สามารถเคลื่อนย้ายและผันแปรตัวเองเพื่อหลบเลี่ยงอำนาจรัฐได้เท่านั้น หากยังกระทำการเชื่อมต่อโยงใยกับองค์ประกอบต่าง ๆ กลับขึ้นมาดำเนินงานได้อีก ทั้งยังสะท้อนถึงความไม่แน่นอน/ชัดเจนระหว่างพื้นที่ที่เป็นรัฐ/ถูกกฎหมายและที่มิใช่รัฐ/ผิดกฎหมาย ส่งผลให้ความสัมพันธ์ทางอำนาจคลุมเครือ ตามความคิดของปิ่นแก้ว

ประวัติศาสตร์ไทย ‘นอกขนบ’

เรื่องราวของโซเมียที่ผมรวบรวมมาเล่าในที่นี้ยังมีอีกมากมาย ดินแดนอันกว้างใหญ่ไพศาลแห่งนี้ผ่านเหตุการณ์ ภัยพิบัติและสมรภูมิต่าง ๆ นับครั้งไม่ถ้วน ผู้คนหลากหลายต่างจารีตประเพณีต้องประสบกับความยากลำบาก ความแร้นแค้น โรคภัย ถูกกดขี่เอารัดเอาเปรียบ ต้องพลัดพรากจากบ้านเกิดเมืองนอนของตนเหมือนคนพวคนไทดำ และอีกหลายกลุ่มที่ถูกกวาดต้อน ต้องเดินทางผ่านป่าเขาอันทุรกันดาร ข้ามน้ำมาตั้งถิ่นฐานในดินแดนใหม่ที่ตนไม่รู้จักบนผืนขาวของแม่น้ำโขง บ้านเมืองของบางกลุ่ม เช่น คนพวน ถูกทำลายจนราบคาบ ไม่แตกต่างมากนักจากคนบนที่สูงอีกหลายชาติพันธุ์ในบริเวณที่สูงภาคกลางของเวียดนามที่ต้องบ้านแตกสาแหรกขาด เพราะสงครามเวียดนาม ซึ่งเป็นการสู้รบที่สร้างความเสียหายและการสูญเสียของชีวิตผู้คนอย่างมหาศาล โดยเฉพาะในช่วง ค.ศ.1964-1973 ที่ภาคเหนือของเวียดนามและพื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศลาวถูกเครื่องบินของกองทัพอากาศสหรัฐอเมริกาทิ้งระเบิดหนักกว่า 2 ล้านตัน ว่ากันว่าเป็นการทิ้งระเบิดที่มากที่สุดของสงครามที่ผ่านมาทั้งหลาย และราว 80 ล้านตันของระเบิดที่ทิ้งทั้งหมดยังไม่ระเบิด แต่ตกฝังดินอยู่ทั่วประเทศลาวและยังเก็บกู้ไม่หมด เป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อผู้คนที่ย้ายอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว

ทว่าเรื่องราวของโซเมียยังไม่ยุติ อาชญากรรมใน ‘โซเมียอันมืดมิด’ เป็นเหตุการณ์ในปัจจุบันที่ใกล้ตัวสังคมไทยมากที่สุด และหลอกลวงเอาทรัพย์สินเงินทอง (และชีวิตของเหยื่อบางราย) ของคนไทยมากที่สุด ในอีกฟากหนึ่งของโซเมีย คนไทดำและไทขาวกำลังปรับตัวและสร้างประโยชน์ให้ได้มากที่สุดจากพัฒนาการทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวที่เติบโตค่อนข้างรวดเร็วในเวียดนาม เช่นเดียวกับคนลี้ภัยในมณฑลยูนนาน คนบรูและคนม้งที่ต้องการมีชีวิตแบบสมัยใหม่ ด้วยความหวังว่าครอบครัวและอนาคตของลูกหลานจะมีความสุข (ดังรายงานของซาเลมมิงค์) และแม้ว่าบนเทือกเขาสูงชันของชายแดนเวียดนาม-จีน คนม้งและคนท้องถิ่นกลุ่มอื่นๆ จะได้รับอนุญาตให้ข้ามชายแดนประเทศเพื่อทำการค้า (ที่มีเครือข่ายไกลออกไปในระดับนานาชาติ) และพบปะเยี่ยมเยียนญาติพี่น้องในอีกฟากหนึ่งของภูเขา แต่คนเวียดนามเป็นผู้เป็นพลเมืองของประเทศ แม้ว่าจะมีหนังสือเดินทางของตนเองก็ตาม กลับไม่ได้รับอนุญาตให้ข้ามแดน (Schoenberger & Turner, 2008, pp. 675–676)

ความน่าอัศจรรย์-ที่เข้าใจได้ยาก-ของโซเมียเป็นเรื่องที่รบกวนการศึกษาค้นคว้าและบันทึก นอกจากนี้เราควรยอมรับว่าโซเมียและผู้คนที่อาศัยอยู่ในดินแดนนี้ ไม่ว่าจะเป็นคนไต-ไทหรือไม่ก็ตาม ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติไทย (เราจะไม่ยอมรับว่าชนชาติพันธุ์กลุ่มต่างๆ ที่ถูกกวาดต้อนมาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยไม่ใช่บรรพบุรุษของคนไทยได้อย่างไร?) แม้แต่ ‘โซเมียอันมืดมิด’ ก็ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์สมัยใหม่ไปแล้ว ยิ่งหากพิจารณาว่ารัฐบาลไทยได้เข้าร่วมในสงครามเวียดนามอย่างเต็มตัวโดยอนุญาตให้สหรัฐอเมริกาใช้ฐานทัพในประเทศไทยเพื่อทิ้งระเบิดและทำสงครามในประเทศเพื่อนบ้าน เราจะปฏิเสธว่าโซเมียไม่เกี่ยวข้องกับสังคมไทยได้อย่างไร?

การเปิดประเด็นเรื่องโซเมีย คนไต-ไทและชนชาติพันธุ์กลุ่มอื่นๆ ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นจุดเริ่มต้นของการตั้งคำถามใหม่ ๆ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยของการหามุมมองใหม่ ๆ ของการไตร่ตรองและสร้างค่านิยมใหม่เรื่องชาติไทย และอาจเป็นจุดเริ่มต้นของการเขียน ‘ประวัติศาสตร์นอกขนบ’ ตามความคิดของนิธิก็ได้

References

- Culas, C., & Michaud, J. (1997). A contribution to the study of Hmong (Miao) migrations and history. *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 153(2), 211–243. <https://doi.org/10.1163/22134379-90003938>
- Eoseewong, N. (1966). *Kan prap ho lae kan sia dindaen phoso 2531* (in Thai). [Suppression of the Haw uprisings and loss of Thai territories in 1888]. (Master's thesis). Bangkok: Chulalongkorn University.
- Hill, A. M. (1998). *Merchants and migrants: Ethnicity and trade among Yunnanese Chinese in Southeast Asia*. New Haven, CT: Yale University Southeast Asia Studies.
- Kato, A. (2021). Pwo Karen writing systems. *Reports of the Keio Institute of Cultural and Linguistic Studies*, 52, 23–55. Retrieved from <https://user.keio.ac.jp/~kato/PwoWritingSystem.pdf>
- Laungaramsri, P. (2025). Dark Zomia: Myanmar frontier and the Chinese enclosure. *Journal of Borderlands Studies*, 40(6), 1425–1440. <https://doi.org/10.1080/08865655.2025.2469854>
- LeBar, F. M., Hickey, G. C., & Musgrave, J. K. (Eds.). (1964). *Ethnic groups of mainland Southeast Asia*. New Haven, CT: Human Relations Area Files Press.
- Lewis, A. (2000). The Western Protestant missionaries and the Miao in Yunnan and Guizhou, Southwest China. In J. Michaud (Ed.), *Turbulent times and enduring peoples: Mountain minorities in the South–East Asian massif* (pp. 79–96). Richmond, Surrey: Curzon.
- Li, T. (2012). Between mountains and the sea: Trades in early nineteenth-century Northern Vietnam. *Journal of Vietnamese Studies*, 7(2), 67–86. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/10.1525/vs.2012.7.2.67>
- Michaud, J. (2000). A historical panorama of the montagnards in Northern Vietnam under French rule. In J. Michaud (Ed.), *Turbulent times and enduring peoples: Mountain minorities in the South–East Asian massif* (pp. 51–76). Richmond, Surrey: Curzon.

- Michaud, J. (2010). Editorial—Zomia and beyond. *Journal of Global History*, 5(2), 187–214. <https://doi.org/10.1017/S1740022810000057>
- Mukdawijitra, Y. (2018). *Chak rak romaentik su kan tosu thang chonchan an song chu son sao wannakam khong klum chat phan tai dam nai vietnam* (in Thai). [From romantic love to class struggle, read Xống chụ xon xao, the literature of the Tai Dam ethnicity in Vietnam]. Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (Public Organization).
- Mukdawijitra, Y. (2019, March 11). *Usakhane yam wang phaendin* (in Thai). [Southeast Asia during no reign]. Retrieved March 18, 2025, from <https://www.the101.world/comparative-collapse-history-in-south-east-asia/>
- Pawakapan, N. (2015). *Chuan thok chat lae chattiphan* (in Thai). [Let's discuss nation and ethnicity]. Bangkok: Siam.
- Pawakapan, N. (2017). *Chuan thok chat lae chattiphan* (in Thai) [Let's discuss nation and ethnicity]. (2nd ed.). Bangkok: Siam.
- Pawakapan, N. (2025). Chuan an khwamkhit an na thueng 'so mia , thai-tai nai nidhi eo-see-wong' (in Thai). [Let's read the amazing idea of 'Zomia, Dai-Tai in Nidhi Eoseewong]. *Matichon Online*. Retrieved from https://www.matichon.co.th/news-monitor/news_5073392
- Salemink, O. (2015). Revolutionary and Christian ecumenes and desire for modernity in the Vietnamese highlands. *The Asia Pacific Journal of Anthropology*, 16(4), 388–409. <https://doi.org/10.1080/14442213.2015.1054866>
- Schoenberger, L., & Turner, S. (2008). Negotiating remote borderland access: Small-scale trade on the Vietnam–China border. *Development and Change*, 39(4), 667–696. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.2008.00500.x>
- Scott, J. C. (2009). *The art of not being governed: An anarchist history of upland Southeast Asia*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Scott, J. G. (1932). *Burma and beyond*. London, England: Grayson and Grayson.
- Smuckarn, S., & Breazeale, K. (1988). *A culture in search of survival: The Phuan of Thailand and Laos* (Monograph Series No. 31). New Haven, CT: Yale University Southeast Asia Studies.

- Tappe, O. (2015). A frontier in the frontier: Sociopolitical dynamics and colonial administration in the Lao–Vietnamese borderlands. *The Asia Pacific Journal of Anthropology*, 16(4), 368–387. <https://doi.org/10.1080/14442213.2015.1049202>
- Tappe, O. (2018). Variants of frontier mimesis: Colonial encounter and intercultural interaction in the Lao–Vietnamese uplands. *Social Analysis*, 62(2), 51–75. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/326279146_Variants_of_Frontier_Mimesis
- Turner, S. (2012). Making a living the Hmong way: An actor–oriented livelihoods approach to everyday politics and resistance in upland Vietnam. *Annals of the Association of American Geographers*, 102(2), 403–422. Retrieved from <https://maindifference.net/cardamom-vs-cardamon/>
- Van Schendel, W. (2002). Geographies of knowing, geographies of ignorance: Jumping scale in Southeast Asia. *Environment and Planning D: Society and Space*, 20, 647–668. <https://doi.org/10.1068/d16s>
- Wongthes, S. (2025). *Ruam khomun wannakam wichakan zo mia, thai-tai nai “nidhi eo-see-wong”* (in Thai). The collection of academic literature Zomia, Dai-Tai in Nidhi Eoseewong]. Bangkok: Matichon.